De Hollandse Cirkel

Jaargang 13 nr 4
December 2011

Stichting
De Hollandse
Cirkel
voor de Geschiedenis der Geodesie

Colofon

Het Tijdschrift De Hollandse Cirkel is een periodiek van de gelijknamige stichting.
De stichting werd opgericht op 16 juni 1998 en heeft als doel de bevordering van de belangstelling voor het verleden van de geodesie.
De volgende instellingen zijn deelnemer van de Stichting De Hollandse Cirkel:

- Nederlandse Commissie voor Geodesie
- Vereniging Geobusiness Nederland
- Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine
- Kadaster
- UT, Faculty of Geo-Information Science and Earth Observation ITC
- TU Delft, Faculteit Luchtvaart- en Ruimtevaarttechniek en Onderzoeksinstituut OTB
- Rijkswaterstaat Data-ICT-Dienst

Redactie-adres
Verzetsstraat 76
2912 CV Nieuwerkerk aan den IJssel
telefoon: 0180-314870
e-mail: redactie@hollandsecirkel.nl
internet: www.hollandsecirkel.nl

Redactie Tijdschrift De Hollandse Cirkel
A.M. den Boer (hoofdredacteur)
J.H. Holsbrink
F. Jansen
Z. Klaasse

Bestuur Stichting De Hollandse Cirkel
prof.dr.ir. L. Aardoom (ere-voorzitter)
dr.ir. H. Quee (voorzitter)
ir. J. van der Linde (secretaris)
ing. W.A. van Beusekom (penningmeester)
prof.mr. J.W.J. Besemer
ir. J.G.A. Jansen
ir. T. Ligteringen
prof.dr.ir. M. Molenaar
H. Westerbeek Msc.
ir. R.C.J. Witmer

Raad van Advies Stichting De Hollandse Cirkel
drs. L.C. Palm
drs. P.W. Geudeke
dr. F.W.J. Scholten
dr. H.G. Heijmans

Bureau Stichting de Hollandse Cirkel
ir. J.B. Ebbinge (coördinator)
Postbus 9046
7300 GH Apeldoorn
telefoon: 088-1833210
e-mail: j.b.ebbinge@hollandsecirkel.nl

Website Stichting De Hollandse Cirkel
e-mail: j.a.j.marissen@hollandsecirkel.nl

Abonnementen
Het tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en wordt gratis verspreid onder de donateurs van de Stichting De Hollandse Cirkel (minimum donatie € 30,- per jaar voor personen, € 10,-- per jaar voor studenten en € 125,- per jaar voor bedrijven en instellingen). Tijdschriftabonnementen voor bibliotheken € 16,- per jaar. Losse nummers € 8,-.
Bankrekeningnummer: ABN Amro 51.70.15.757.
ISSN-nummer 1566-3442

© 2011. Het overnemen, evenals het vermenigvuldigen uit dit tijdschrift, is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van redactie en auteur.

Lay-out en druktechnische verzorging:
JP Offset, Duiven

Instrumentele vraag op Donateursdag *(zie p. 106 e.v.)*

Van de redactie

De redactie is blij dat dit nummer weer op tijd verschijnt. Bij nummer 3 was dat iets te laat door het faillissement van de Haagse RS drukkerij ten tijde van de drukproef. Zoals in de colofon al was te zien is de nieuwe drukker JP offset te Duiven, gevestigd op Geograaf 38! Gestart wordt met een verslag van de eigen Donateursdag in Rotterdam. Bekend is die stad ook van een regel uit het gedicht *De zeer oude zingt* van Lucebert uit 1974. Die zin staat sinds de jaren 80 nabij Station Rotterdam Blaak in grote neon-letters op de dakrand van de Willem de Kooningacademie: *'Alles van waarde is weerloos.'* Het tij hoeft economisch maar iets tegen te zitten en op cultuur(historie) wordt bezuinigd. In de nummers 2008-4 en 2009-3 is al gewezen op de deplorabele staat van het grafmonument van Snellius in de Leidse Pieterskerk. (De onderschreven term 'deplorabel' is van de Leidse prof. Jos van den Broek, leerstoel Science Communication!) In nummer 2011-3 is vermeld dat het museum Boerhaave met onder meer de befaamde kwadrant van Snellius en vele Hollandse cirkels voor het publiek gesloten dreigt te worden. Objecten als die konden intussen worden geadopteerd! Het resultaat van een reddingscampagne moet wachten tot een volgend nummer.

Voor nummer 2012-1 is 1 februari de kopijdatum.

Webstektip:
www.muzeum.sk (Slovak Technical Museum Kosice: Photogallery from Exhibitions, Geodesy and cartography, 7 foto's)

Inhoud

Verslag Donateursdag 2011 — 106
Adri den Boer

Kadaster Onderduikersparadijs — 109
Zacharias Klaasse

Kadastermuseum en rechtsherstel — 113
Zacharias Klaasse

Honderd jaar landmeetkunde aan de Universiteit van Franeker 1636-1744 (1) — 114
Henk Holsbrink

De Jacobsstaf op de grafsteen van Jacob Laurentius — 121
Henk Holsbrink

Historisch nieuws — 124

Varia: meer over kadasterlandmeters — 131

Voor u gelezen — 132
Adri den Boer

Varia: Delflandspeil nog actueel — 134

Varia: meer landmeters als randfiguren — 135

Varia: uit geheugens van Nederland — 136

Reacties — 137

Varia: Geodetisch Bureau als landmeetkundige afdeling van VNG — 138

Varia: model Victoriaans landmeetkantoor — 139

Column: 50 jaar NGL/GIN-congres en 'Delft' — 140
Adri den Boer

Verslag Donateursdag 2011

Tekst en foto's: Adri den Boer

Donderdag 20 oktober 2011 woonden ruim 40 begunstigers de 13de Donateursdag van de stichting bij. De gastheer was deze keer ir. Louis Smit, afdelingshoofd Landmeten van bedrijfsdonateur Gemeentewerken Rotterdam. (In de presentatie over zijn afdeling was nieuws dat deze in januari van 100 naar 120 fte's groeit door overplaatsing van de BAG-cluster van de gemeente.) Het verblijf tot en met de lunch was in de Mediazaal op de 17de verdieping van Europoint III bij het Marconiplein. De middag werd doorgebracht in en rond het Groothandelsgebouw en CS.

Jaaroverzicht

De jaarlijkse terugblik van stichtingsvoorzitter Herman Quee leerde weer dat het aantal persoonsdonateurs nog steeds groeit (2010: 134 en 2011: 141). Was vorig jaar al aangekondigd dat een nieuwe publicatiereeks middels electronic printing van pdf's zou worden gestart met twee delen en wel van de emeriti Bogaerts (autobiografie) en Aardoom (satellietgeodesie), nu werd al een tweede deel van Bogaerts en dus een derde deel in de reeks aangekondigd met als onderwerp grootschalige topografie. Nieuws was de overname van de verkoop van de analoge publicaties van de Nederlandse Commissie voor Geodesie (NCG) vanwege de opheffing van het Delftse kantoor daarvan (en pensionering van de medewerkers). Het bestuur vond dit overnemen passen in de doelstelling van de stichting en het levert ook baten op. Een complete set van 126 verschillende publicaties is (ook) geborgd in de bibliotheek van de stichting. Aangekondigd werd verder verjonging van het penningmeesterschap door overname daarvan door het zittend bestuurslid Thijs Ligteringen (van Wim van Beusekom).

Biograaf Schermerhorn

Spreker-van-buiten was dr. Herman Langeveld van de Rijksuniversiteit Groningen, eerder van de VU, over 'Het project Schermerhorn'. Als politiek historicus schreef hij een dubbeldikke biografie over de vaak verguisde premier Hendrik Colijn. Bij de in wording zijnde biografie over Willem Schermerhorn (1894-1977) hoopte hij op meer empathie (inlevingsvermogen). Bij de start zes jaar geleden was de opzet ook een politieke biografie met verwaarlozing van de andere bezigheden van Schermerhorn. Hij sloeg dus aanvankelijk de periode 1913-1938 maar over. Zich bezig houdende met het regeringsjaar van het door de Koningin benoemde kabinet Schermerhorn-Drees (24 juni 1945 tot 3 juli 1946) bleek er te weinig materiaal te zijn om voldoende grip op de persoon van Willem Schermerhorn te krijgen. Zodoende besloot de biograaf begin 2011 om de koers te verleggen en ook in de periode 1913-1938 te duiken. Daarbij deed zich de nieuwe moeilijkheid voor van wat spreker Langeveld zelf noemde 'gemis aan basale kennis van de geodesie'. Hij had daar drie deeloplossingen voor: kennisname van literatuur, bestudering van archieven en een beroep op mensen uit de kring van De Hollandse Cirkel. Het archief van Schermerhorn is bewaard, maar dusdanig geordend dat er steeds nog verrassingen uit kunnen komen. Kennis uit correspondentie met Dieperink, Vening Meinesz en Van Steenis was al vergaard en donateurs die zelf veel dachten te weten, hoorden nieuws. Zo bleek Schermerhorn in 1926 niet de eerste kandidaat te zijn geweest om Heuvelink op te volgen. F.A. Vening Meinesz was dat, maar die wilde niet, omdat hij zijn onderzoek naar de zwaartekracht op zee niet wilde opgeven. (Hij werd kort daarop buitengewoon hoogleraar in Utrecht en dat was wel te combineren met die ambitie.) Verder ontdekte Langeveld voor de fotogrammetrische inhoud de sterke band met Duitser prof. Otto von Gruber van Carl

Schermerhorn-biograaf Herman Langeveld

Zeiss Jena, terwijl Schermerhorn zelf vooral een soort projectmanager was. Hij was 'een man die veel dingen tegelijk kon doen' (en dus ook inkomens uit meerdere bronnen had: TH, Geodetisch Bureau/Meetkundige Dienst RWS, KLM en KNILM). Langeveld sprak boeiend - zonder sheets - en maakte de schare benieuwd naar het resultaat van zijn werk!

'Meesters van weleer'

Prof.ir. Henri Aalders deed vervolgens onder de titel 'De meesters van weleer' verslag van de gehouden en gearchiveerde interviews met vooraanstaande geodeten. Zijn presentatie was niet alleen met beeld, maar zelfs met metadata en stemgeluiden van diverse 'meesters' (applaus volgde herhaaldelijk). Aalders memoreerde dat het idee van Henk Zorn was, die daarmee al in 1986 en dan met geluidscassettes was begonnen. Deze geluidsinterviews bevinden zich intussen geconverteerd in het NCG-depot, 'maar waar als het bureau opgeheven wordt?'. De nieuwe reeks onder Aalders startte in 2006 en was voor sommige intussen overleden senioren maar net op tijd en soms te laat. Ook werd aandacht besteed aan de uitwerking en terugkoppeling. Redacteur Henk

Uit de collectie van de Afd. Landmeten

Vraag op 17-hoog:...

... 'Wat is dit voor instrument?'

Holsbrink uitte zoveel herkenningen in vragen en opmerkingen, dat de spontane zaalsuggestie 'Ze moesten jou ook interviewen' volgde. (Opvallend was dat niemand publiék naar eventuele weergave van fragmenten op de website of in het tijdschrift van de stichting vroeg.) Een feest van herkenning was het duidelijk.
Tijdens aperitief en lunch was de vraag 'Wat is dit voor apparaat?' over een oud object van Landmeten een groot succes qua belangstelling, maar kwam er geen eenduidig antwoord. Mij leek een Aalders-suggestie dat het een onderdeel was van een begin- of eindopstelling bij een invardraad goed mogelijk.

Deformatieprojecten Randstadrail en CS

De middag werd deze keer allerminst aan vakhistorie besteed. In het bezoekerscentrum 'Punt Centraal' in het Groothandelsgebouw gaf Theo Koster van de Afdeling Landmeten een presentatie over de deformatieprojecten in het kader van de Randstadrail (vernieuwde 'Hofpleinlijntje'), pas voorbij Berkel een verantwoordelijkheid van de HTM. Wat jonge historie kwam daar wel bij kijken: in de tien jaar dat hij ermee bezig was, waren er vijf tot zes soorten nieuwe instrumenten en al twee soorten scanners voor de boortunnelsegmenten. Boven- en ondergronds werk werd uitgelegd en zou een artikel van hem in Geo-Info waard zijn. Naast veel zelf doen hield het werk ook in dat veel monitoringsplannen van aannemers moesten worden beoordeeld. Alle deformatiemetingen moesten sinds 2004 uit een budget van 425.00 euro exclusief dan scannen en lasertracken, en dat is zo ook beheerst! Het meeste lag binnen wat op

een sheet heette ‘de tolleranties’ en je hoorde de term rollen in de tunnels…. Prachtig waren blijken van vakkennis, maar ook sommige relativerende opmerkingen als ‘blindelings vertrouwen op wat de boorder doet, die binnen

Analoog 3D-model in ‘Punt Centraal’ verwees al naar café Engels voor de slotborrel.

Zelfs treintjes werden bekeken, al wist Quee dat sommige types er nooit zouden rijden.

vijf centimeter moet blijven, als je het met 10 cm nauwkeurigheid kan meten’. Een andere richting RWS was ook fraai: ‘In 2004 waren we net klaar met bestekken en toen wijzigde het NAP 2 cm’. De term ‘een baak kan twee dagen branden’ stond voor een aan de zijkant van invarbaken gemonteerde led-verlichting voor gebruik in de tunnels. Zijn in Rotterdam alle kabels en leidingen centraal geregistreerd, bij het boren moesten onverwachts twaalf onbekende ankers van een kunstijsbaanfundering worden uitgeboord. Het leverde drie maanden vertraging op. Het was niet de enige tegenslag. Tijdens de aansluitende rondleiding toonde Koster dat het bestaande gebogen perron van wat eerst het metro-kopstation was niet de

Theo Koster van Gemeentewerken over de Randstadrail.

goede maat had voor de langere lightrailtreinstellen en dus de waarschuwingen daarbij niet ontbreken.
Vóór het vertrek naar stationsplein en metrotunnel had voorlichter Vincent Cardinaal nog een gelikte presentatie van het megaproject Rotterdam Centraal gegeven. Zelf beleed hij na afloop zich te voelen als een predikant, die het CS-evangelie moest uitdragen. (Persoonlijk dacht ik meer aan de verering van het gouden kalf uit Exodus 32.) Na de rondleiding volgden nog een hapje en een drankje in café-restaurant Engels.

Onterechte benaming ‘metro’ en visuele inspectie door DHC-ers

Waarschuwingen als oplossing voor maatproblemen tussen perron en lightrail

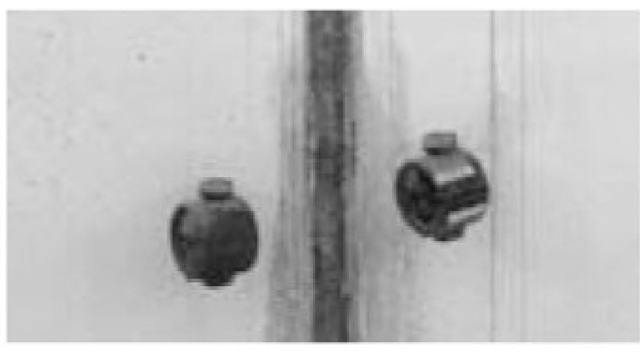
Meetreflectoren met sticker van Gemeentewerken Rotterdam in tunnelbuis van metro-/Randstadrail

Kadaster Onderduikersparadijs

Zacharias Klaasse

Het gewone kadastrale werk wordt "Buitengewoon"

In de Tweede Wereldoorlog werd de Noord Oostelijke Polder (N.O.P.) het Nederlands Onderduikers Paradijs genoemd, want daar was je onvindbaar voor de Duitsers. Ook het Kadaster had zo'n plek waar men zich kon verstoppen om tewerkstelling in Duitsland te ontgaan: De Dienst Buitengewoon Landmeetkundig Werk (B.L.W.). Per 1 januari 1941 werd deze Dienst bij het Kadaster ingesteld door het Ministerie van Financiën. Daarbij werd de volgende toelichting gegeven: "De gestadige toeneming van het aantal ruilverkavelingen en het belang van een snelle uitvoering van andere cultuurtechnische werken doen de behoefte ontstaan aan een organisatie welke in korten tijd een groote hoeveelheid landmeetkundig werk zou kunnen ten uitvoer brengen. Dit werk zou op een andere leest geschoeid kunnen zijn dan dat van den landmeetkundigen dienst van het kadaster, doch het is vanzelfsprekend van groot belang, dat het te verrichten meetwerk tegelijkertijd dienstbaar wordt gemaakt aan de belangen van het kadaster. Daarnevens zal af en toe tijd beschikbaar kunnen worden gesteld voor partieele hermetingen, op het belang waarvan ik U niet zal behoeven te wijzen. Het kader van den dienst zal worden gevormd uit ambtenaren van het kadaster. De leiding zal worden toevertrouwd aan den buitengewoon Hoofdambtenaar van het kadaster, Professor J.M. Tienstra (*1895-1951, ZK*) te Delft, die daarbij ter zijde zal worden gestaan door den landmeter W.F. Stoorvogel. Deze laatste zal tevens optreden als Hoofd van het hoofdbureau te Delft. Aan elk van de zes gewone bureaux zullen worden verbonden een landmeter-hoofd van bureau, een landmeter en een teekenaar. Het overige personeel, bestaande uit op arbeidscontract aan te nemen personen die zoowel teekenwerk als eenvoudig meetwerk zullen moeten verrichten, zal niet uit den kadasterdienst getrokken worden. Het centrale teekenbureau zal gecombineerd worden met den opleidingscursus voor teekenaars te 's-Gravenhage en onder leiding staan van het hoofd van dien cursus, bijgestaan door de daaraan verbonden landmeters en teekenaars. Het ligt in het voornemen den teekenaars, te verbinden aan de zes gewone bureaux, een toelage te geven van f 150,- 's jaars als chef-de-bureau", aldus de brief van de Secretaris-Generaal van het Ministerie van Financiën van 25 oktober 1940, nr. 165. Uiteraard werd met geen woord gerept over de werkelijke reden: medewerkers behoeden voor de Arbeitseinsatz!

Naast het hoofdbureau in Delft, werden zes bureaus ingesteld, namelijk te Groningen, Zwolle, Almelo, Utrecht, 's-Hertogenbosch en Eindhoven. In 's-Gravenhage werd het Centraal tekenbureau, met 25 man personeel, ook tot B.L.W. gerekend. In 1954 werd in Maastricht nog een bureau B.L.W. ingesteld. De dienstleiding vond dat voor bepaald werk veel te hoog geschoold personeel werd ingezet en daarom zaten er bij B.L.W. veel laag geschoolden.

Hermetingsdienst

Stoorvogel nam per 1 augustus 1942 de leiding van Tienstra over. Per 1 juni 1949 werd landmeter W. Joosten tot plaatsvervangend hoofd van de Dienst voor B.L.W. benoemd. Men hield zich bezig met de voorbereiding van ruilverkavelingen en hermetingen. Na 1945 fungeerde B.L.W. in feite als de hermetingsdienst van het Kadaster. Ook werden veel B.L.W.-ers op Walcheren geplaatst, om daar de herverkaveling te bespoedigen. Vanaf het begin was ook een doel van B.L.W. om mensen uit Duitsland te houden, hoewel dat geheim werd gehouden. Als er dus te weinig werk was, werd het werk gewoon verscheurd en men begon opnieuw. Vooral studenten die de zogenoemde loyaliteitsverklaring niet hadden getekend, waren bij B.L.W. gevrijwaard tegen de *Arbeitseinsatz.* Ik sprak er onlangs Ruud Hof (1920) over, die bij B.L.W. in Eindhoven heeft gewerkt. Zijn chef, Visser, kreeg het verzoek om aan het Ministerie (lees: de Duitsers) op te geven hoeveel mannen onder de 25 jaar daar werkten. Visser gaf op: nul. Later moest hij

opgeven hoeveel mannen boven de 25 jaar er werkten. Ook toen gaf hij op: nul. Doordat de instanties langs elkaar heen werkten is hij er goed vanaf gekomen. Eind 1952 werkten bij B.L.W. 12 landmeters, 4 mensen per kantoor als administratief personeel, 21 tekenaars en 48 lagere krachten.
Per 1 september 1958 vielen de bureaus van B.L.W. onder Ingenieurs-Verificateur van het Kadaster. Het bureau in Almelo was toen al opgeheven, namelijk in 1954. In 1959 werden vijf bureaus opgeheven en per 1 december 1960 verdween het laatste bureau: Utrecht.

B.L.W. te Utrecht
In het Kadastermuseum bevindt zich een kloek boek, getiteld: "Verslag van de werkzaamheden verricht door: het Bureau voor Buitengewoon Landmeetkundig Werk te Utrecht van 1 januari 1941 tot 1 december 1960". Vermeld wordt: "Opgedragen aan wijlen de Heer Prof. J.M. Tienstra, de geestelijke vader en oprichter van de Dienst voor Buitengewoon Landmeetkundig Werk". Er is een kaartje opgenomen waarop de gebieden en projecten zijn aangeduid waar B.L.W. Utrecht opdrachten heeft uitgevoerd. Die projecten lopen van Texel tot Walcheren. Per project is een pagina opgenomen met gegevens, bijv. oppervlakte project en gewerkte dagen. Ook zijn topografische kaartjes opgenomen en verkleiningen van hermeten kadastrale kaarten. Bij B.L.W. Utrecht zijn van 1941-1960 in totaal 19.727 dagen in het veld en 19.624 dagen op kantoor aan projecten besteed. De totale oppervlakte van de projecten is 25.697 ha. Bij de opheffing waren nog 4 projecten onderhanden. Voorin het boek is een lijst van het personeel dat ooit bij B.L.W. Utrecht werkte, met de handtekeningen van degenen die er eind 1960 nog werkten. Ik tel 15 handtekeningen. De aanleiding tot het verschijnen van dit interessante boek is tweeledig: de opheffing van het bureau per 1 december 1960 én het ontslag wegens pensionering van het hoofd van het bureau, de heer D. de Groot. Dirk de Groot werd geboren te Harlingen op 13 november 1895 en werd in 1915 adspirant-landmeter bij het Kadaster. Begin 1941 werd hij hoofd B.L.W. te Utrecht. In 1959 werd hij benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau.
"De bezetter zwichtte"
Het boek eindigt met een gedicht (als ik die goedbedoelde rijmelarij zo noemen mag) van tien coupletten. Het eerste couplet maakt enigszins duidelijk dat de opzet van B.L.W. een geslaagde truc van Tienstra was om medewerkers van het Kadaster te behoeden voor tewerkstelling in Duitsland. Het couplet luidt:

"'t Was voorwaar
In 't eerste oorlogsjaar
Dat de bezetter zwichtte
Voor Tienstra's besluit
Een hermetingsdienst op te richten.
En zo is 't heden
Bijna 20 jaar geleden
Dat de B.L.W.
Ging in zee.
Maar o wee, o wee!
Die B.L.W. viel aanvankelijk niet mee".

De auteur is het blijkbaar ontgaan dat het aanvankelijke doel niet de hermeting was, maar de versnelde uitvoering van cultuurtechnische werken.
Zin en/of onzin?
Terugkijkend heeft

Prof. J.M. Tienstra (TH Delft)

Afscheidsgeschenk voor Hoofd van het Bureau D. de Groot 1960 (coll. en foto Kadastermuseum)

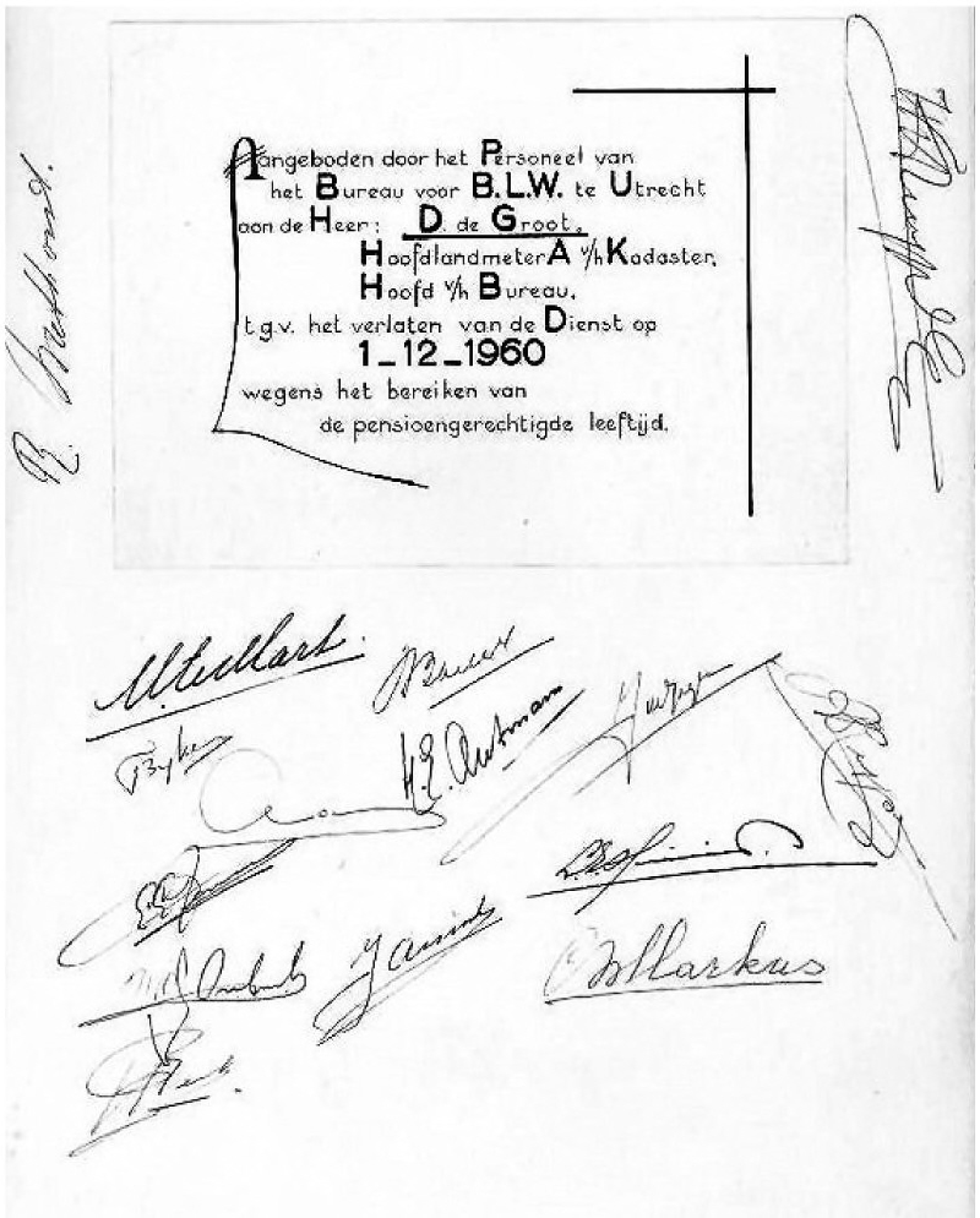

B.L.W. zijn nut zeker gehad. Omdat de Duitsers geloofden dat daar onmisbaar werk werd gedaan, hield dat velen buiten Duitsland, waar je het gevaar liep op Engelse bommen te worden getrakteerd. Of het werk allemaal zo belangrijk was? Het meewerken aan ruilverkavelingen en andere cultuurtechnische projecten zal zonder meer zinnig werk zijn geweest. Later, na de oorlog, stortte men zich op hermetingen, in die tijd een razend populaire hobby van Kadasterlandmeters. Je kreeg er zulke mooie kaarten van, dat het ontbreken van enig maatschappelijk belang op de koop werd toegenomen. In wezen was het een buitenwettelijke actie, die veel geld kostte.

Bijlage: lijst van B.L.W.-personeel 1941-1960

hoofd v.h. bureau

hfd ldm a D. de Groot 1.1.41 - 1.12.60

landmeters

hfd ldm H.E. Outmans	1.1.41	-	1.12.60
ldm A.H. v.d. Most	1.9.46	-	1.4.48
ldm W. Baarda	6.7.42	-	7.8.42

chefs de bureau

tek. R. de Goede	16.1.41	-	1.5.43
l.a.a. A. Ringenaldus	1.5.43	-	1.12.55
l.a.a. F.C. Tobias	1.9.45	-	1.9.58

landm.k.ambt. a

K.A. Berendsen	1.3.56	-	1.10.58
F. Bruin	1.9.52	-	1.2.54
J.H. Clausen	1.6.51	-	1.6.53
H. ter Hart	1.9.45	-	1.12.60
J. de Jager	1.4.54	-	1.12.60
G.G. Kunz	1.6.48	-	1.5.52
A. Kuper	1.9.45	-	1.12.60
A.N. Lodder	1.9.45	-	17.10.55
T.D.M. Pik	1.6.48	-	1.4.54
M. Rijsdijk	1.9.46	-	1.11.51
H. v.d. Vlist	1.9.46	-	28.7.48
H.D. Wessel	1.6.51	-	1.3.54

landm.k.ambt.

P.J.J. Baart	1.4.56	-	1.10.57
W. Bloksma	1.7.54	-	1.12.58
J. Boekhold	1.4.59	-	1.12.60
A. Bosman	1.3.54	-	1.12.55
G. Bosman	2.1.51	-	1.3.54
L.E. Hinrichs	1.2.54	-	1.12.60
J.C.G. Holst	1.5.55	-	1.1.59
J. Hoppener	7.11.55	-	1.2.59
M.F. v. Leerdam	1.1.59	-	1.3.60
W. Nijhof	1.5.53	-	1.8.54
H.C.A. de Rijk	1.11.58	-	1.4.59
H.B. v. Rijn	2.1.51	-	1.3.54
G.F. Schmit	1.6.54	-	1.4.56
R.C. Stolker	1.9.52	-	1.3.54
J.J. Vermeulen	1.9.52	-	1.1.54
J.B.H. v. Veen	1.3.54	-	1.6.54
Y. Visser	1.11.58	-	1.3.60
J.J. v.d. Waals	1.5.43	-	1.8.48
T. Wagenveld	1.5.55	-	1.11.55
J.F. v. Weelden	1.11.42	-	1.8.53
T. v. Weelden	1.5.55	-	1.10.58
H.C. v. Zuylen	1.4.59	-	1.5.59

tekenaars

J.H.M. Abbing	1.1.59	-	1.5.60
J.C.G. Horssius	1.2.60	-	1.12.60
E.E. Venema	1.8.60	-	1.12.60
H. Haan	1.3.58	-	1.12.60
A.A. Visser	1.5.60	-	19.6.60

tekenaars o.a.

A. Bal	1.2.41	-	28.8.45
T. Bootsman	1.9.42	-	14.4.47
W.A. Claessen	1.1.44	-	1.1.47
J.B. van Duist	1.2.41	-	1.5.41
J. v. Eijsden	22.11.43	-	1.8.46
H.IJ. Gietema	1.4.42	-	10.3.47
D.J. de Graaf	1.2.44	-	28.5.45
B.L. Greeven	1.9.41	-	1.8.46
S.C. de Jong	1.7.41	-	1.4.42
G. Jordens	1.1.42	-	1.8.46
S.H. Krudde	1.2.41	-	1.7.41
H.J.G. Marwitz	12.5.41	-	1.5.48
W. Meijnen	1.2.41	-	17.3.41
C.A. Miltenburg	1.2.41	-	1.1.48
H.S.C. Mulders	1.5.41	-	1.3.45
J.J. Nortier	1.2.43	-	21.6.44
C. Ormeling	1.2.41	-	1.7.45
J.P. Pols	24.2.41	-	14.12.42
E. v. Renesse	24.3.41	-	1.1.42
W.F.H. Siebers	1.2.41	-	1.4.41
R.M.S. Soerjoesoemarno	1.10.43	-	11.5.44
M.H. Tholenaar	1.2.41	-	19.8.42
H. Tieskens	1.2.41	-	1.9.41
C. v.d. Togt	24.3.41	-	1.11.42
H.A. v. Wijlen	1.2.41	-	1.5.41

J. Wille	1.5.44	-	1.7.45
H. Zuurke	1.4.41	-	1.12.44
L. v. Zuijlen	1.11.43	-	1.5.46

adsp. tekenaar

B.A. de Hek	15.8.58	-	19.8.59

adsp. schrijver

mej. T. Bijker	17.8.59	-	1.12.60

geod. student

L. Aardoom	1.3.56	-	1.9.56
W.F. Bonardt	1.3.58	-	1.8.58
H.J. Buiten	1.3.54	-	1.7.54
W. Flinterman	1.3.59	-	1.9.59
T. v. Hessen	27.7.59	-	1.8.59
S. Hjerting	15.8.47	-	25.12.47
W.J.F. Krietemeijer	1.3.55	-	1.9.55
J. v.d. Mark	1.3.60	-	1.9.60
S.C.A. Picque	2.9.53	-	13.9.53
F. Prak	1.3.54	-	1.7.54
C. Roos	1.3.55	-	1.9.55
G.L. Strang van Hees	1.3.56	-	1.9.56
C. Wiersma	1.3.57	-	1.8.57
G.C. v. Wijnbergen	13.7.59	-	1.8.59

h.t.s. prak.

F. Baptist	1.3.58	-	1.8.58
J. de Boer	16.4.56	-	16.6.56
T. Bouw	1.3.59	-	1.8.59
J.L. Diedrich	8.12.56	-	1.1.57
G.J. v. Groningen	1.2.60	-	1.8.60
J. Helmendach	1.3.58	-	1.8.58
F. Jansen	1.9.59	-	1.2.60
F. Korstanje	3.5.57	-	1.6.57
W.J. Kunneman	1.2.60	-	1.8.60
J. Kuster	1.5.56	-	1.6.56
P.C.M. Leijenhorst	1.6.57	-	1.7.57
H.W. Maks	1.9.57	-	1.2.58
E.P. v. Manen	16.11.55	-	16.12.55
J.A.J. Marissen	1.9.58	-	1.2.59
C. Portier	1.10.58	-	1.3.59
H.D. Pouw	1.9.59	-	1.2.60
W. Takke	1.3.58	-	1.8.58
A.D. v.d. Vliet	1.9.57	-	1.2.58
C. Zuijdendorp	1.9.59	-	1.2.60

meetarb. a.

J. Assink	22.3.41	-	1.12.60
G. Brouwer	22.3.41	-	15.10.58
W. Huijgens	10.5.41	-	1.12.60
C.W. Markus	22.3.41	-	1.12.60
R. Methorst	3.12.45	-	1.12.60
A. v. Nimwegen	22.3.41	-	1.12.60
K. Reek	22.11.43	-	1.12.60
J.J. Schut	22.3.41	-	1.12.60

meetarb.

B. v. Droffelaar	3.1.44	-	1.1.48
N. Verboom	30.4.42	-	1.6.47

meetarb. o.a.

A.J. Blok	18.9.41	-	15.6.42
J. Bol	6.5.57	-	1.10.59
G. Busser	17.4.44	-	23.5.45
F. v. Delft	9.3.42	-	1.4.44
C.M. v. Dijke	18.11.41	-	15.6.42
N.F. v. Dijke	6.5.41	-	25.5.42
M. Goudzwaard	3.4.44	-	1.8.45
A. Groot Hulze	1.6.43	-	1.9.44
H. v. Heeswijk	24.11.41	-	1.12.45
C.H. Lommers	28.8.42	-	7.2.44
W.J. Luijpen	9.3.42	-	17.8.42
W.A. de Man	22.6.42	-	31.10.42
C. v. Mook	1.10.43	-	7.2.44
M.C.J. Overbeek	27.5.57	-	1.12.60
Th.P.G. v. Son	1.11.41	-	1.1.44
M.N. Spierings	9.3.42	-	5.5.45
M. v.d. Wiel	22.6.42	-	1.1.44
L.J. Witte	5.8.41	-	15.6.42
C.J. Ypma	9.3.42	-	2.4.42
F.P. v. Esch			
W.F. v. Esch			
N.L. Hoogstraten			
W. Pulles			
M.A. Smulders			
W. Huijgens Jr			
L. de Man			
F. Moonen			
H. v.d. Veer			
Ch. v. Son			
W. Witte			
T. v. Droffelaar			

Werksters

mej. M.J.P. Wellerdieck
mevr. A. Kurtz-v. Veenendaal
mevr. A. v.d. Meer-v. Overbeek

Kadastermuseum en rechtsherstel

Zacharias Klaasse

Het Kadastermuseum mag zich verheugen in vele soorten bezoekers. Soms heel verrassend. Zoals onlangs. Een man van een Nederlandse Joodse organisatie belde me of ik iets kon vertellen of laten zien inzake door de vijand geroofde onroerende goederen van Joden. Het ging over de periode 1940-1945. In de veronderstelling verkerend dat de man in Amsterdam woonde, zei ik: Kom morgenochtend naar Arnhem. De andere ochtend meldde hij zich tijdig in Arnhem. Op mijn vraag of hij een goede reis had gehad vanuit Amsterdam antwoordde hij: Maar ik kom uit Tel Aviv! Ik putte me uit in verontschuldigingen, te meer omdat bleek dat hij al 81 jaar was, maar hij vond er niets ongewoons aan. Aan de hand van de stukken heb ik deze man - voor wie ik grote bewondering kreeg - laten zien hoe het in de oorlog ging. Duitse instanties vroegen aan het Kadaster welke onroerende goederen met name genoemde Joden op naam hadden. Vaak werden deze onder bewind gesteld van de vijand. Andere werden soms via valse akten geboekt op naam van allerlei duistere figuren.

Ook konden stukken worden getoond van het zogenoemde rechtsherstel. Rechtsherstel betekende dat door de bezetter bedreven onrecht rechtgezet moest worden. Dat lag voor een deel ook in de sfeer van het vermogensrecht. Op dat punt vroegen bij de bevrijding drie problemen om een oplossing:

* *Hoe kon men door de bezetter benadeelde personen zo veel mogelijk in hun rechten herstellen?*
* *Wat moest gebeuren met de vermogens van "afwezigen" (bijv. gedeporteerde Joden)?*
* *Wat te doen met de goederen van hen die door het Militair Gezag waren opgesloten in afwachting van hun berechting?*

Bij wetsbesluit van 20 oktober 1944 (Stb. E 133) werd bepaald dat het vermogen van vijandelijke staten (Duitsland, Italië, Japan) en van vijandelijke onderdanen zou overgaan op de Staat der Nederlanden. Dat vermogen en

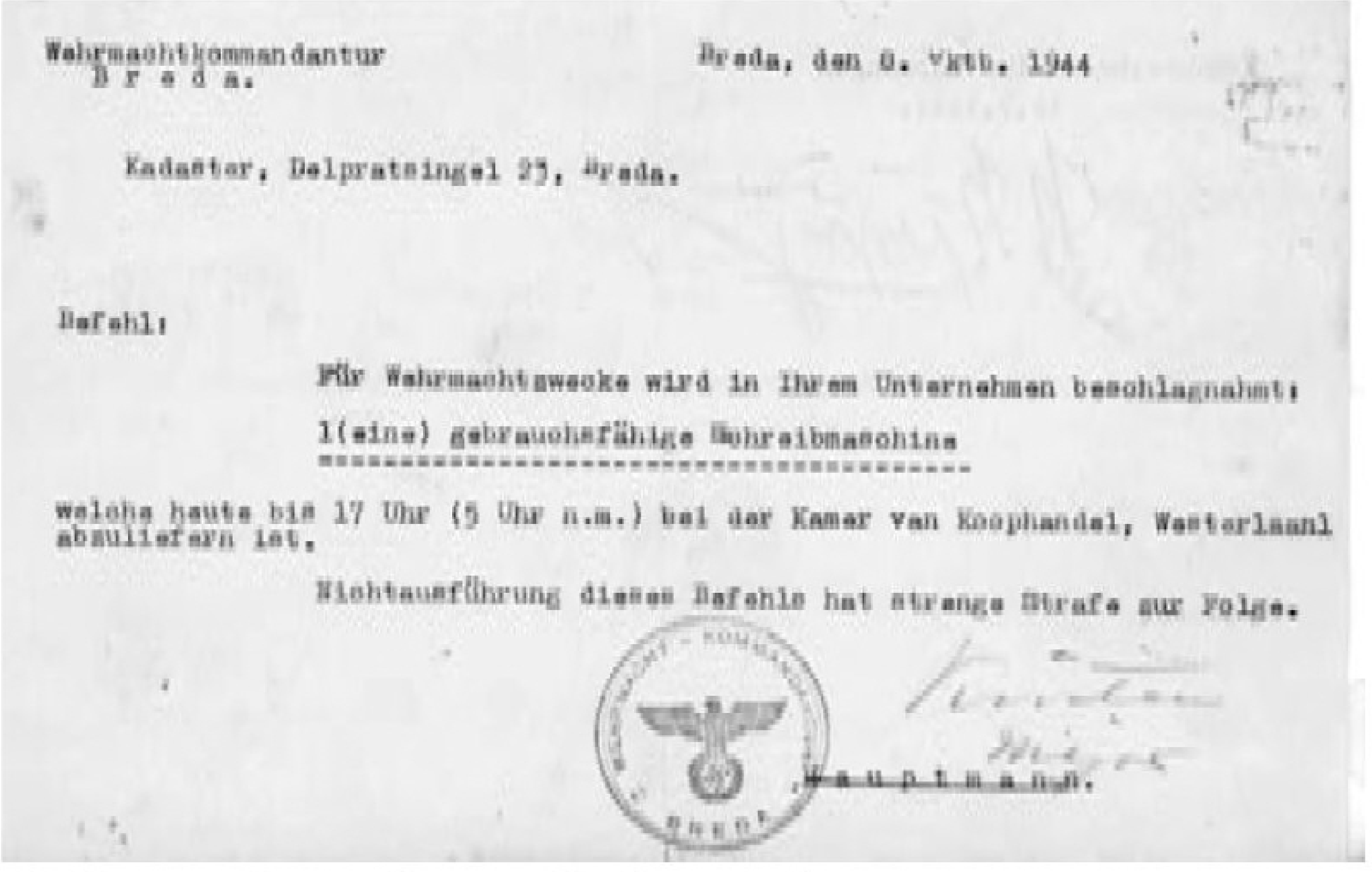

Wehrmachtkommandantur
B r e d a.

Breda, den 8. Oktb. 1944

Kadaster, Delpratsingel 25, Breda.

Befehl:

Für Wehrmachtszwecke wird in Ihrem Unternehmen beschlagnahmt:
1(eine) gebrauchsfähige Schreibmaschine
=====================================
welche heute bis 17 Uhr (5 Uhr n.m.) bei der Kamer van Koophandel, Westerlaanl abzuliefern ist.

Nichtausführung dieses Befehls hat strenge Strafe zur Folge.

Hauptmann.

Ook geval zonder rechtsherstel......

het vermogen van politieke delinquenten werd beheerd door het Nederlands Beheersinstituut. Dat instituut zou tevens één van de afdelingen zijn van de Raad voor het Rechtsherstel. Die Raad was ingesteld op 9 augustus 1945 en was gebaseerd op het Londens Koninklijk Besluit van 17 september 1944 (Stb. E 100). De Raad had de taak om alle vermogensoverdrachten waarbij men van de bezetting had geprofiteerd terug te draaien, tenzij de zaak inmiddels eigendom was van iemand die te goeder trouw was. Men kan begrijpen dat dit een uiterst moeilijk werk was.

Er vond slechts rechtsherstel plaats op verzoek. Vele verzoeken werden echter nooit gedaan, omdat alle betrokkenen waren overleden bijvoorbeeld na wegvoering naar concentratiekampen. En naar de onroerende goederen van die personen ging de belangstelling van mijn bezoeker uit. Hij vertrok met veel informatie weer naar Tel Aviv, waar hij sinds 1946 woont, omdat hij Nederland niet veilig meer vond, mij met vele gedachten achterlatend.

Honderd jaar landmeetkunde aan de Universiteit van Franeker 1636 – 1744 (1)

Henk Holsbrink

Inleiding

In nummer 2009-3 van dit tijdschrift werd in de rubriek 'Historisch nieuws' aandacht geschonken aan de scriptie van drs. Arjen Dijkstra over de polemiek tussen de Harlinger grootschipper Lieuwe Willemsz Graaf en de Franeker professor Bernhardus Fullenius jr. In de 'Varia: Eisinga en Fullenius, bestrijders van bijgeloof' in nummer 2011-3 werd een bijdrage vermeld van het "Genealogysk Jierboek 2010" (het Fries genealogisch jaarboek 2010), en wel een genealogie van de familie Fullenius.[1] Uitgebreid werd in deze bijdrage van 100 bladzijden in het jaarboek aandacht besteed aan vader en zoon Bernhard Fullenius, beiden in de 17e eeuw professoren in de wiskunde (en de landmeetkunde) aan de Universiteit van Franeker. In het artikel werden genoemde onderwijsactiviteiten uitgebreid beschreven en evenzo hun werk als opleiders van landmeters en stuurlieden aan de Franeker Academie. Fullenius sr was als professor mathesios in de leerstoel "Mathesis" in 1636 de opvolger van professor Adriaan Metius, die daar vanaf zijn benoeming in 1598 een van de eerste professoren in de wiskunde was. Hij was de zoon van de bekende Alkmaarse landmeter Adriaan Anthonisz. en doceerde ook landmeetkunde, sterrenkunde, vestingbouw en zeevaartkunde en bracht tevens het Franeker wiskunde-onderwijs op een hoog niveau. Bij hem konden studenten naar verkiezing colleges volgen in de Latijnse taal of in de Nederlandse taal, wat wel een novum was. Een hiermede wat parallel lopend verschijnsel was dat al eerder in de eerste helft van de 17e eeuw meer Nederlandstalige landmeetkundige boeken verschenen, zoals de herdruk van Metius werk "Manuale".[2] Bernhard Fullenius sr werd opgevolgd door zijn zoon Bernhardus Fullenius jr. Na de generaties Fullenius was Loré tot aan zijn overlijden in 1744 in deze periode de derde Franeker opleider. Hij had een ontmoeting met ene Von Uffenbach, waarover het volgende: naast de drie leden van de familie Fullenius en de lector Loré speelt deze Duitse Zacharias Conrad von Uffenbach (1683-1734) een belangrijke rol als bron van de cultuurhistorie van deze artikelenserie over de drie Franeker docenten in de landmeetkunde en met name zijn ontmoeting met deze Loré. Voorts werd er in genoemde bijdrage in het jaarboek ook verwezen naar de "Bibliotheca Fullenia", de catalogus uit 1709 van de boeken uit de nalatenschap van Fullenius jr. Van het

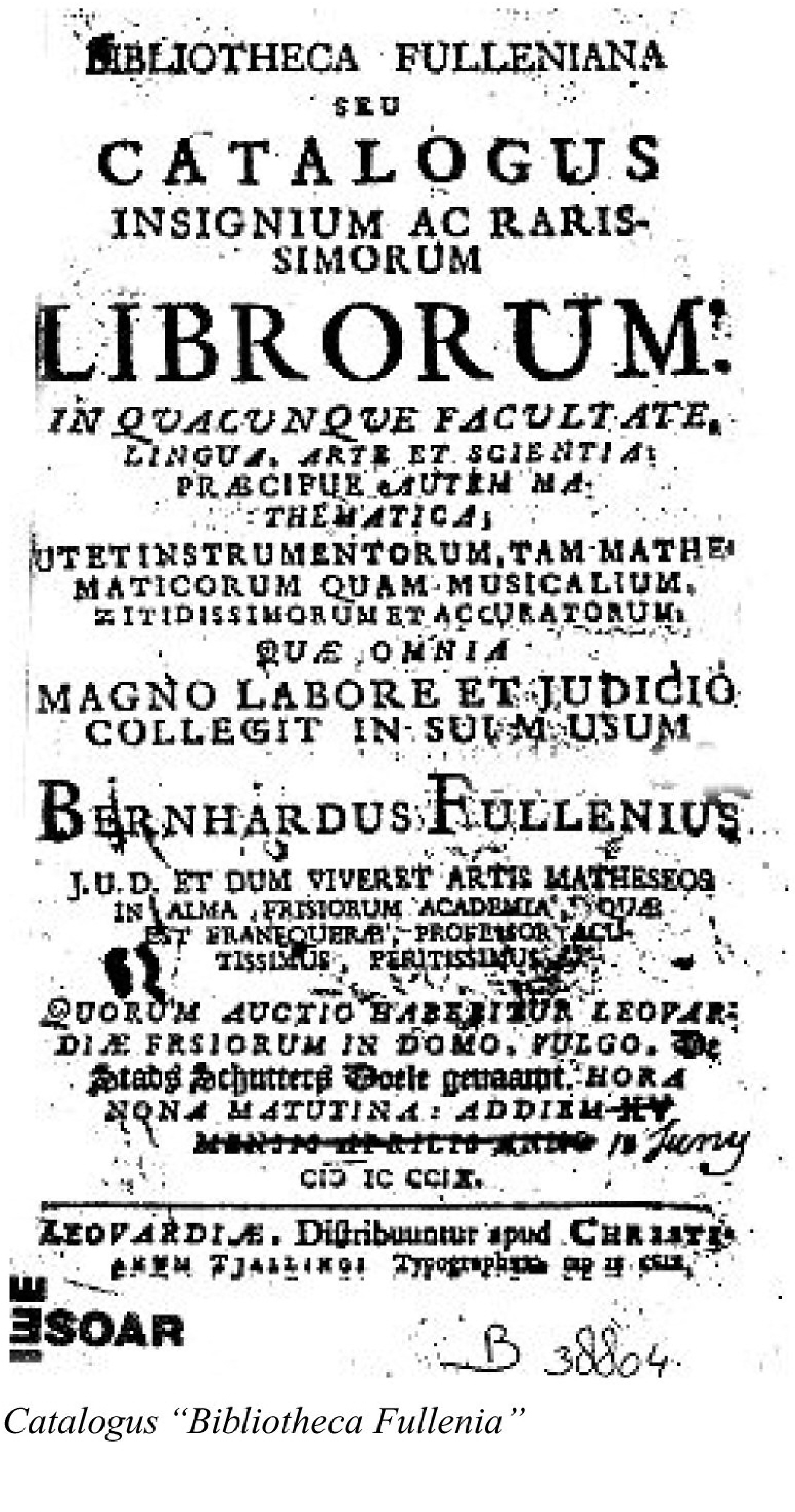
BIBLIOTHECA FULLENIANA
SEU
CATALOGUS
INSIGNIUM AC RARISSIMORUM
LIBRORUM:
IN QUACUNQUE FACULTATE, LINGUA, ARTE ET SCIENTIA; PRÆCIPUE AUTEM MATHEMATICA;
UT ET INSTRUMENTORUM, TAM MATHEMATICORUM QUAM MUSICALIUM, NITIDISSIMORUM ET ACCURATORUM,
QUÆ OMNIA
MAGNO LABORE ET JUDICIO COLLEGIT IN SUUM USUM
BERNHARDUS FULLENIUS
J.U.D. ET DUM VIVERET ARTIS MATHESEOS IN ALMA FRISIORUM ACADEMIA, QUÆ EST FRANEQUERÆ, PROFESSOR ACUTISSIMUS, PERITISSIMUS.
QUORUM AUCTIO HABEBITUR LEOPARDIÆ FRISIORUM IN DOMO, VULGO. De Stads Schutters Doele genaamt. HORA NONA MATUTINA: AD DIEM
CIↃ IↃ CCIX.
LEOVARDIÆ, Distribuuntur apud CHRISTIANUM TJALLINGI Typographum

Catalogus "Bibliotheca Fullenia"

1 Genealogysk Jierboek 2010 Fryske Akademy Ljouwert 2010

2 H.C. Pouls, De landmeter …, Alphen aan den Rijn 1997

Gr. Fullen op topografische kaart: tussen Emmen en Meppen

origineel hiervan in de universiteitsbibliotheek van Göttingen is een kopie aanwezig in Tresoar in Leeuwarden.Tevens werd verwezen naar de "Aantekeningen van Uffenbach". De belangrijkste bronnen voor deze DHC-publicatie zijn genoemde "Aantekeningen van Uffenbach", de bijdrage in het "Genealogysk Jierboek 2010", alsmede de "Bibliotheca Fullenia".[3] In genoemde drie publicaties zat meer dan voldoende informatie om twee bijdragen te schrijven, en wel één over het onderwijs in de landmeetkunde aan de universiteit van Franeker in de in de titel vermelde periode, over genoemde bibliotheek van meer dan 800 boeken en het instrumentarium van Loré en over de beide docenten Fullenius. Over beide wetenschappers Fullenius gaat het volgende hoofdstuk.

De Fulleniussen en hun bibliotheek

Alle drie de leden van deze Friese familie van wetenschappers hebben de voornamen Bernhardus. Ter onderscheiding van deze personen werd eerder al voor de Bernhardus van de tweede en derde generatie respectievelijk sr en jr gehanteerd. Deze aanduiding zal in deze bijdrage ook worden gebruikt; ter aanduiding van de Bernhardus van de eerste generatie zal in het vervolg van dit artikel voor deze het achtervoegsel "de oude" worden gehanteerd. Maar eerst de voorgeschiedenis van grootvader, vader en zoon Fullenius:

* ***De Fulleniusfamilie:*** De bekendheid van deze dynastie Fullenius vangt aan met de vermelding dat in Meppen, in westelijk Niedersaksen, in 1568 ene Bernt van Fullen met zijn vrouw Gesecke woonachtig is. Uit zijn naam blijkt dat hij afkomstig is van één van de op 4 km afstand van Meppen gelegen dorpjes (Gr. und Kl.) Fullen.
* ***Fullenius (de oude):*** Rond 1561 wordt hun zoon Bernhardus Fullenius (de oude) geboren, die later, in 1588, blijkt ingeschreven te staan als student aan de Calvinistische Hogeschool van Herborn; hij studeerde daarna ook in Wittenberg. De predikantenopleiding in Herborn werd gesticht door Jan de Oude, broer van Willem van Oranje. Fullenius (de oude) was daarna van 1593 tot 1637 predikant te Leeuwarden en zal vast wel de Stadhouders van Friesland onder zijn gehoor hebben gehad. Hij kwam in de nieuwe hoofdstad van Friesland met Stadhouderlijk Hof en het Hof van Friesland wel in een ander geestelijk klimaat dan zijn voorouders in Fullen, wat oostelijk van dunbevolkte gigantische hoogveengebieden van het Koninkrijk Hannover. In Leiden promoveerde hij in 1633 honoris causa in de Godgeleerdheid. Hij was

3 Catalogus Librorum Tresoar nr. B 38804, Leeuwarden 1709

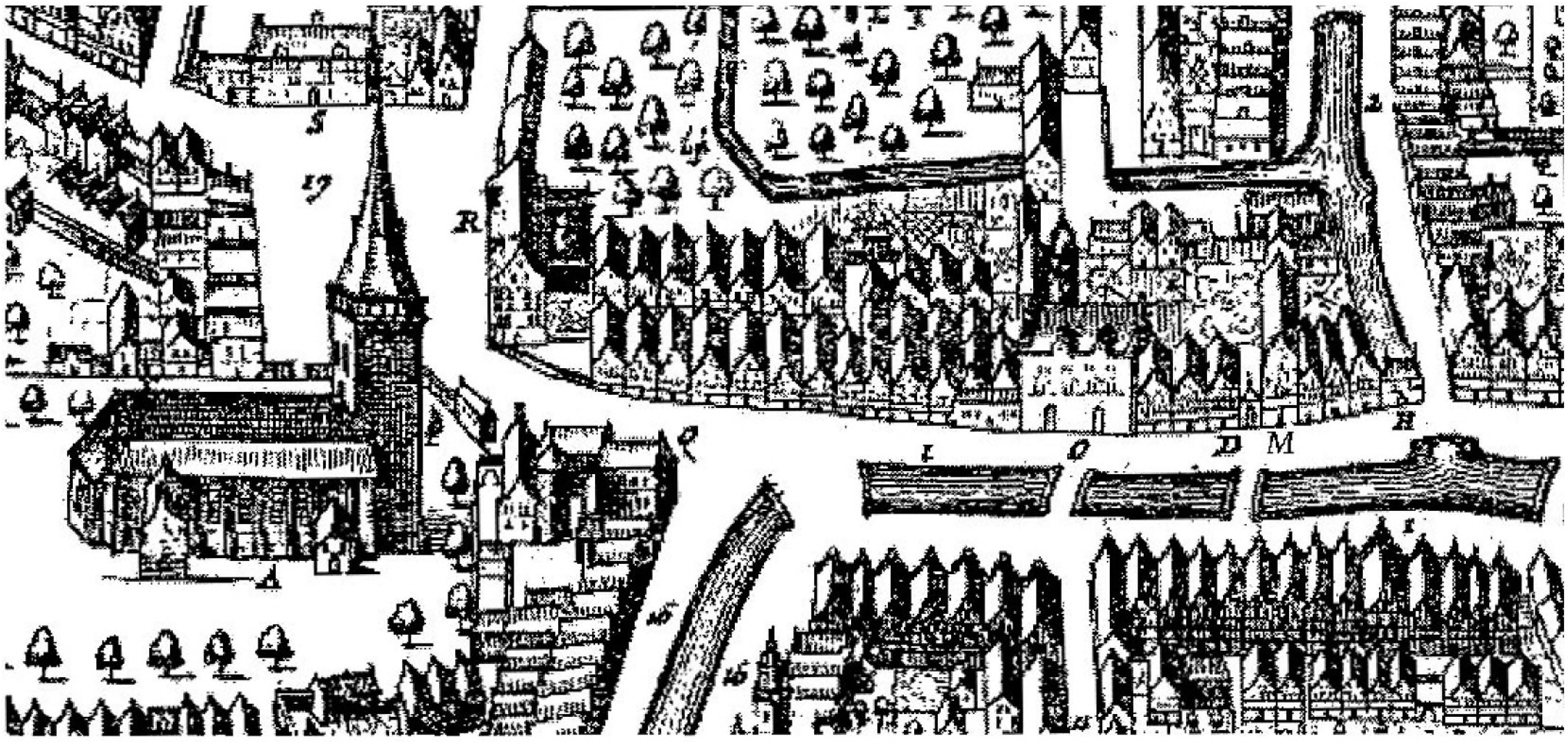

Fragment van de stadsplattegrond van Franeker op de kaart in de "Beschrijvinge van Schotanus" met de "M" als aanduiding van het huis van Fullenius sr

diverse malen afgevaardigde van de classis Leeuwarden naar de Friese Synode. Het is verwonderlijk dat hij ondanks zijn Duitse komaf toch revisor van de Statenvertaling werd. Hij overleed waarschijnlijk vóór 1637. Een portret van hem bevindt zich onder nummer 11 in het Rijksmuseum Twenthe.

* ***Fullenius sr:*** In 1602 te Leeuwarden geboren als derde kind van Bernhardus Fullenius (de oude) en Atke Bockesdr. Abbema. Er werd vermeld dat hij op 28 mei 1621 *"student linguarum ac philosophiae"* was in Franeker en daarna op 28 augustus 1627 student *"thelogiae"* te Leiden. Zijn carrière verloopt voorspoedig, want op 18 december 1629 werd hij door de Gedeputeerde Staten van Friesland al benoemd tot hoogleraar Oosterse talen in Franeker voor f 600 per jaar. Drie jaar later vinden wij hem echter na zijn benoeming op 28 mei 1636 als hoogleraar wiskunde in Franeker. Hij besloot zijn loopbaan met een benoeming tot rector aldaar in 1640 en 1651. Hij trouwde in 1632 met Ebel Hinckena van Hinckenborch en overleed op 27 januari 1657. Het is verwonderlijk dat hij tot 1636 docent is in Oosterse talen, maar wat later in datzelfde jaar benoemd wordt als professor in een geheel andere wetenschap, en wel voor een jaartraktement van 700 pond als professor-mathesios, als opvolger van wijlen professor Adriaan Metius, die overleed in 1635. Zijn jaarwedde werd in 1648 verhoogd tot 887 carolusguldens. Fullenius sr leidde ook landmeters op, waarbij in navolging van Metius, de colleges in het Nederlands werden gegeven en niet in het gebruikelijke Latijn. Hij leidde 19 promoties in de Landmeetkunde, waarvan de eerste plaatsvond in 1641 (mogelijk waren dat slechts uitreikingen van een bul). Ook was hij betrokken bij de heruitgave van twee werken van Metius, en wel *"Manuale arithmeticae"* en *"Arithmeticae libri duo et geometriae libri VI"*. Fullenius sr geeft volgens een *"Ordo Lexionium et hororum"* in Franeker colleges over de opmeting van de aarde, en wel in 1647 met als titel *"Geodesiam profitetur"* en in 1649 met als titel *"Geographiam & Geodesiam alternis biduis profitetur"*. Het blijft merkwaardig dat er van na 1636 weinig of niets in het genealogisch jaarboek wordt geschreven over zijn eerste studierichtingen 'talen, theologie en filosofie'. Blijkbaar lagen landmeetkunde en wiskunde hem beter en mogelijk zijn honorarium ook, want in de jaren 1648-1656 ontvangt hij 1000 carolusguldens per jaar.

4 J. Dirks, De Vrije Fries, jaargang VI, Friesch genootschap Leeuwarden 1853

5 J. Keuning, De Vrije Fries, Bernhardus Schotanus a Sterringa Fries Genootschap en de Fryske Akademy 1955

Fullenius sr was schoonvader van de bekende theoloog Balthazar Bekker, die hem waardeerde betreffende de aan hem gegeven lessen in “de meet- en telkunst”. Hij woonde (evenals zijn zoon Fullenius jr) na 1631 in de Hoogstraat, thans Voorstraat 45/47, waarbij dat vijfde huis westelijk van de Martenastins op het hierbij afgedrukte kaartfragment met de letter M is aangeduid. Tijdens zijn professoraat werd in 1641 een Nederlandstalig landmetersexamen ingevoerd. Fullenius sr overleed op 27 januari 1657 en werd begraven in de Martinuskerk aldaar *“Binnen in't Choer achter de peydeuren”*. Op de grafzerk was het volgende ingebeiteld, aldus een aantekening van Von Uffenbach, waarover in het volgende hoofdstuk meer:[4] *“Ao 1657, den 27 Jan. sterf den Hooghgeleerden Heer Bernhardus Fullenius, in zijn leven eerst Hebraea linguae, daerna matheseos professor in de Universiteit tot Franeker, out in zijn 55 jaer.”*

***Fullenius jr:** Hij werd mogelijk in het hierboven aangeduide huis geboren op 16 maart 1640. Op 15 december 1656 werd hij student in *”linguarum et mathematicae”* aan de Universiteit van Franeker, maar studeerde daarnaast ook rechten en promoveerde op 28 april 1674 te Franeker als *“juris utriusque doctor”*. Naast deze rechtenstudie volgde hij in navolging van zijn vader ook colleges in de mathematische wetenschappen. Dat leidde tot het goede succes dat hij op 23 februari 1684 werd benoemd als opvolger van professor De Grau tot hoogleraar in de wiskunde te Franeker voor een salaris van 1000 carolusguldens per jaar en 150 carolusguldens als een algemene vergoeding van onkosten. Hij bleef ongehuwd en bekleedde net als zijn vader ook functies in het maatschappelijke leven. Zo was hij lid van de vroedschap van Franeker en burgemeester aldaar en bovendien volmacht in de Friese landdag. Tegen het einde van zijn leven werd hij, evenals zijn vader, benoemd tot rector van de universiteit van Franeker en wel in de jaren 1694 en 1704. Fullenius jr kreeg ook kritiek op zijn wiskunde-onderwijs en wel van de Franciscaner monnik Pierre de Mésange. Deze achtte het onderwijs van Fullenius te modern, omdat deze koos voor het doceren van een modernere methode van wiskundeonderwijs, veel minder vanuit een klassieke invalshoek. Fullenius jr gaf ook wiskundeles aan prins Johan Willem Friso en aan Willem Loré, die in 1743 zijn opvolger als bijzonder hoogleraar zou worden. Het blijkt dat hij een zeer succesvol hoogleraar in de landmeetkunde was, want tussen 1684 en 1707 legden maar liefst 40 leerlingen van Fullenius het in 1641 ingevoerde landmetersexamen af.[5] Wel 39 studenten zijn bij hem gepromoveerd, maar de naam van ‘promotie’ zou ook bedoeld kunnen zijn als het ontvangen van

Het stempel van de bibliotheek op het origineel van de Universiteit van Göttingen

een landmetersbul en niet een promotie op basis van een dissertatie, aldus een geciteerde opmerking van Van Winter in het boek van Pouls.[6] Mede door familiebanden had Fullenius jr contact met zijn neef Menno van Coehoorn, aan wie hij vestingbouwkundige adviezen gaf. Van hem zijn enige collegedictaten bewaard gebleven en wel onder andere *”Fortificatio enz”* alsmede *“Arithmetica*

6 H.C. Pouls, De landmeter ..., Alphen aan den Rijn 1997
7 Genealogysk Jierboek 2010, Fryske Akademy Ljouwert 2010
8 Genealogysk Jierboek 2010, Fryske Akademy Ljouwert 2010
9 J. Dirks, De Vrije Fries, jaargang VI, Friesch genootschap Leeuwarden 1853

1. Bibliotheca Fulleniana seu Catalogus insignium ac rarissimorum librorum, in quacunque facultate, lingua, arte et scientia, præcipue autem mathematica, ut et instrumentorum, tam mathematicorum quam musicalium, zitidissimorum et accuratorum, quæ omnia magno labore et judicio collegit in suum usum Bernhardus Fullenius ... quorum auctio habebitur Leovardiæ Frisiorum ... ad diem XV mensis Aprilis Anno MDCCIX / Bernhardus Fullenius. - Leeuwarden : Tjalling, 1709

Uit de Göttinger Universitätskatalog

INSTRUMENTA.

208. Joh: Stoeflerini Fabrica Astrolabii. Lut. 1553.
209 Gemma Frisius de Astrolabio. Antv. 1556.
210 Tractatus brevis de Novis ab Authore inventis Instrumentis.

Gemma Frisius de Astrolabio

geometria et fortificatio".[7] In de inleiding van deze bijdrage werd de polemiek tussen de grootschipper Lieuwe Willemsz de Graaf en Fullenius inzake de lengtevinding al genoemd. Met Christaan Huygens correspondeerde Fullenius in 1683 onder andere over de werking van de kijker. Voorts had hij bemoeienis met een schenking van een boek uit de nalatenschap van Huygens aan de Academie van Franeker.
Hij overleed op 11 juni 1707 te Franeker en werd begraven in de Martinuskerk aldaar. Uit een grafrede van Wilhelmus Coutier, gehouden op 21 juni 1707, is gebleken dat de overleden Fullenius jr 34 publicaties op zijn naam had staan. De in de inleiding genoemde Von Uffenbach noteerde in zijn aantekeningen over zijn nagelaten instrumenten in 1710: *"alleen vernamen wij, verscheidene gestorven waren, zoo ook .. Bernhard Fullenius (58), prof. matheseos, die schoone werktuigen, te Leeuwarden verkocht, heeft nagelaten.*"
Voorts is uit de archieven van de Universiteit van Franeker gebleken dat op 30 maart 1708 door ds. B. Bekker namens zijn erfgenamen een tiental mathematische instrumenten aan de Franeker Academie werden teruggegeven.[8] In de inleiding van deze bijdrage werden al zijn nagelaten boeken en de catalogus uit 1709 vermeld. In een volgend hoofdstuk zal nader ingegaan worden op deze bibliotheek. Ook Von Uffenbach wijdde aan het slot van zijn aantekeningen enige woorden aan Fullenius jr, en wel onder nummer 18 als volgt: 'Bernardus Fullenius, hoogleeraar in de Wiskunde, bevelhebber der 120 Vrijwillige Franeker schutters, in 1672 uitgetrokken. Hij was een zwager van den grooten Coehoorn, en een vriend van C. Huygens.' Wat zijn boeken betreft volgt nu de eerder genoemde catalogus.[9]

Catalogus van de bibliotheek van Bernhardus Fullenius

In de inleiding werd vermeld dat het origineel van de genoemde catalogus zich in Duitsland bevindt. Welnu, op de eerste bladzijde van de bij Tresoar aanwezige kopie van het origineel is een stempel zichtbaar met een aantal binnen de krans van het stempel zichtbare Latijnse woorden. "BIBLIOTH GEORGAVGVST" staat zeer waarschijnlijk voor "Bibliotheek van de Georg-August" Universität van Göttingen. "DONNAD" betekent "is geschonken" en "UFFENBACH" zou wel eens de naam van de schenker kunnen zijn.
Uit de Encyclopedie van Friesland blijkt dat ene Zacharias Konrad von Uffenbach met zijn broer Johann Friedrich Hermann van 1709-1711 Friesland heeft bezocht. Tijdens hun bezoek vond de aangekondigde veiling van de boeken van Fullenius jr plaats en evenzo de schenking van de catalogus, zoals uit het hierboven afgedrukte stempel zou kunnen blijken. Hij heeft van deze reizen aantekeningen gemaakt, waarvan een vertaling in 1853 werd gepubliceerd. Hij zou tijdens zijn reis naar Friesland in 1709 op de veiling van 13 juni 1709 of daarna dan ook deze catalogus kunnen hebben gekocht en geschonken aan de Göttinger Universitätsbibliothek. Ook zijn broer Johann had kennelijk relaties met de Universiteit van Göttingen, want een deel van zijn "Nachlasz" ging ook naar deze bibliotheek. Na raadpleging van de Göttinger Universitätska-

talog (GUK) blijkt inderdaad dat het origineel van de catalogus van de boeken van Fullenius nog steeds opgenomen was bij de GUK.
De catalogus is verdeeld in vier delen naar het boekformaat van de 815 gecatalogiseerde werken en wel in folio, quarto, octavo en duo decimo/minori forma. Per boekformaat is er dan een onderverdeling in een keur van titels, zoals mathematica, theoretici, geograhi, hydrografi, nautica, historici, chronologica, geometriae, euclidici,, arithmetica musici, mechanica, trigonometria, optica, architectoniae, fortificatoriai, militares, psycho-matthematici, astrologici, cosmotographi, pictoria, observatres, ephemerides, gnomonnici, algebraici, magnetici, constables. Hieruit blijkt wel zijn brede wetenschappelijke belangstelling. Maar voor de lezers van dit tijdschrift zijn de in de catalogus vetgedrukte astronomische, hydrografische, landmeetkundige, wiskundige en zeevaartkundige werken voor de lezers van meer belang. Juist daarom zijn hieronder deze vetgedrukte, voornamelijk Nederlandse titels, in deze “bloemlezing” van de catalogus vermeld. Alleen is voor sommige niet-Nederlandse werken om bijzondere redenen een uitzondering gemaakt en zijn deze wél vermeld. Als illustratie dient de vermelding van het werk van Gemma Frisius (nummer 209).

IN FOLIO :

HYDROGRHY f: NAUTICA.

69 Ger: Mercatoris Geographia Ptolomaei. Gr. Lat. Amst: 1605
78 Ant: Jacobs Nieuw groot Straats-boek /Amst: 1649
79 Luc: Jans Wagenaar Spiegel der Westersche Seevaart / Antw: 1590
80 Theunis Jacbs Lootsmans: See-Spiegel / Amst: 1650
81 Willem Jans. Blauw See-Spiegel van de …..Schipvaart/ Amst: 1627
82 Abr: de Graafs groote Seevaart / Ib: 1658
83 Jac : le Maire spiegel der Australische Navigatien. Ib. 1659
84 Cor : van IJk Nederlandse Scheepsbouwkunst / Amst: 1697

ITINERARII, f: HISTORICI

90 Jan Huygen van Lintschootens Schipvaart na Oost/ of Portgaalse Indien / Amst: 1623
91 Matth: Merian en Conrad Dankerts Beschrijvinge van Switserland / Ib 1644

EUCLIDEI

130 Euclides Arabicè

ARITHMETICA

140 o.a.. Simon Stevins Legermeeting. Rott. 1617
Gr: D: Kivii Waag und Gewigt Buchlein. Nur

MECHANICA

159 Jof: Furstenbach Mechanische Reisladen
160 Salomon de Caus von gewoltsamen bewegungen. Franc. 1615
164 Tycho Brahe Astronomiae instauratae Mechanica. Nor. 1602
165 Simon Stevin van de Meet-daad / en Deursichtige Weegkonst. Lei. 1605

TRIGONOMETRICI

172 Henry Briggs: Logarithmicall Arithmetique. Lond. 1631

OPTICI

177 Jan van den Velde Spiegel der Schrijfkonst. Rott. 1605
182 Optica von PP: Burgern zu Nurnberg. Augsp 1616

IN QUARTO :

COSMOGRAPHI

18 Ph: Lansbergii Bedenkingen over des Aardkloots beweeging. Middelb. 1629
19 P: Appiani Cosmogr./ ofte Beschr. des Weerelds/ door Gemma Frisius. Antwerp. 1545
26 Seb: Frank Weereld Spiegel. Bolsw. 1649
27 Gal: Galilaei Systema cosmicum, Aug. Treb. 1635
28 Marc: Suerius Borhovius beschrijvinge van Holland en West-Friesland. Amst.1632

ASTRONOMI

80 Nic: Petri Daventriensis Gebruyk van de Coeleste en Terrestre Globe. Amst. 1688. Item van de Quadrant

83 Adri: Metius Onderwijsingen van de Sterrekunst en beschrijvinge der Aarde door het gebruyk der Glooben. Fran. 1614

83 Barent Everts Keteltas Gebruyk der Naald - wysing. Amst. 1609

84 Idem. bis Sonder Keteltas Naald - wijsing

108 Th: Leamer van de Meridianen door Son/ Maan en Sterren te vinden. Campen. 1612

110 And: Metius Astronomische en Geographische onderwijsinge. Amst. 1632

ARITHMETICA

171 Adr: Metii Arithmetica & Geometria practica. ter. Franeker. 1610

In dit gedeelte van de catalogus van het formaat Quarto werden van bovengenoemde onderwerpen onder de nummers 111 tot en met 382 wel een aantal van 271 werken vermeld.

Van het formaat Octavo en Duodecima met in totaal 216 titels geldt een analoge gedragslijn. Mede gelet op de beschikbare ruimte is hiervan slechts een aantal belangwekkende overige titels genoemd, waarbij de letters O en D aangeven in welk papierformaat, Octavo of Duodecima, bedoelde titel gedrukt was, aldus:

OVERIGE TITELS UIT DE CATALOGUS IN ANDERE OVERIGE PAPIERFORMATEN

O 94 Matth: van Nispen Beknopte Landmeetkonst.. Dordr. 1662

O 124 Simon Stevins Tiende. Rott. 1621

O 162 M: Coehoorns Versterking des Vijfhoeks. Leeuw. 1682

O 209 Gemma Frisius de Astrolabio. Antw. 1556

D 60 Aug: de Bruin Tresoor van Maten en Gewichten. Amst. (enz.) 1667

Hiermee is in deze bloemlezing aandacht geschonken aan de bibliotheek van Fullenius jr. Na de vermelding van zijn boeken hiervóór volgt dan van deze catalogus de opsomming van zijn 62 landmeetkundige instrumenten, zijn “music”-instrumenten en zijn “konstprenten”.
In de volgende en laatste aflevering van deze bijdragen zal aandacht geschonken worden aan het genoemd instrumentarium van de docenten Fullenius sr en jr, alsmede aan het leven van de derde docent Loré en het verslag van het aan hem gebrachte bezoek van Von Uffenbach. Hun portretten staan intussen op de website *www.franekeruniversiteit.nl/professorenportretten.*

Gauthier en Metius

Dit jaar verscheen bij uitgeverij Bornmeer te Gorredijk het boek “Pittoreske reis door Friesland…”. Het is een nu in druk verschenen en vertaalde beschrijving van Friesland door de Fransman Pierre Joseph Gauthier, die ambtenaar was in Sneek gedurende de periode 1810-1814. Zijn beschrijving is door Elisa Vivant in het Nederlands vertaald en door J. van der Sluis van een inleiding voorzien. In bijgaand artikel over Jacob Lous is te lezen dat aan de universiteit van Franeker het onderwijs in wiskunde en landmeetkunde gestalte kreeg door de benoeming in 1598 van professor Adriaan Metius. Welnu, Metius’ roem en bekendheid was in de periode dat Gauthier in Sneek verbleef niet verloren gegaan. In zijn hoofdstuk over de stad Franeker, waarin hij ook beschrijft dat op last van Napoleon in 1811 de universiteit werd opgeheven en in 1815 gewijzigd werd in een Atheneum, schrijft hij over Metius: *“Les écrits d'Adrien Metius, professeur de mathématiques, lui ont donné une très grande réputation”*. Het is toch bijzonder dat eeuwen na zijn benoeming in 1598 de naam van professor Adriaan Metius nog zó bekend is dat Gauthier hem de moeite waard vindt om hem in zijn “Voyages pittoresque…” op te nemen.

De Jacobsstaf op de grafsteen van Jacob Laurentius

Henk Holsbrink

Inleiding
De *Leeuwarder Courant* van 5 maart 2011 publiceerde onder de titel “De ambitieuze stadskaart van Harlingen” een bijdrage over deze pronkkaart van omstreeks 1610. In het artikel werd, naast de vermelding van de door Jacob Laurentius getekende kaart, ook het één en ander vermeld dat leidde tot wat meer onderzoek, het maken van foto’s en het daarna schrijven van deze bijdrage. Dit was onder meer de vermelding van zijn grafzerk uit 1617, die te vinden is in de Grote Kerk van Harlingen of, anders gezegd, in de Dom van Almenum. Deze kerk is in 1775 gebouwd ter plaatse van een oude kerk waaruit de grafzerk afkomstig moet zijn. Tevens werd in de krant een inventaris van landmeetkundige boeken vermeld. Op genoemde grafzerk werd Laurentius afgebeeld met meetinstrumenten, aldus weer de krant.

Stadhuis van Dokkum, bestuurlijk centrum van de gemeente Dongeradeel (nl.wikipedia.org)

Veelzijdig man
Jacob Laurentius, ook wel Jacob Lous genoemd, werd omstreek 1575 geboren; zijn vader was Lou Rippertsz die in 1574 vermeld wordt als “hardsteenhouwer en mr. stadsmetselaar”.[1] Lou Rippertsz overleed vóór 1629 wat blijkt uit de verkoopakte van een huis door zijn erfgenamen. Hij had met zijn niet met name genoemde vrouw vijf kinderen, onder wie de hoofdpersoon van deze bijdrage: Jacob Lous. Deze Jacob Lous trouwde met Trijntie Cornelisdr. en had met haar zeven kinderen. Hij overleed in 1617, waarna in november 1617 de inventaris van zijn nalatenschap werd opgemaakt. De boedelscheiding vond plaats op 8 januari 1618. Uit de afbeelding op zijn grafzerk van een instrument en de aanwezigheid van landmeetkundige boeken en instrumenten uit de opgemaakte inventaris kan worden verondersteld dat hij ook kennis van landmeetkunde had. Hij bezat volgens een zinsnede uit deze inventaris:

“item verscheyde so grote als cleyne boecken so gedruckte als gescreven beroerende den const van geometria architectum ende andersins, …ende verscheydenen ontwerpen alsmede passers winckelhaecken platen ende andere stucken van koper den selven const van geometria architectura concernerende ende daeroe gebruyckt enz”.

Dat ‘koper’ wijst wel op landmeetkundige instrumenten. Uiteraard waren daar ook veel gereedschappen bij in verband met zijn beroep als hardsteenhouwer en mr. metselaar, aldus het Genealogysk Jierboek. Jacob Lous wordt in het krantenartikel vermeld als veelzijdig kunstenaar, na 1597 meester-stadsmetselaar, begenadigd beeldhouwer, maar wordt niet vermeld als landmeter. De combinatie landmeter-beeldhouwer/hardsteenhouwer komt echter wel vaker in Friesland voor bij onder anderen Sietse Gravius en Sjoerd Haeckma.[2] Jacob Lous was naast wat hiervoor al is genoemd ook een begenadigd bouwmeester,

1 W. Dolk, Van Fürsten- tot Vossenberg, in: Genealogysk jierboek 1959, Leeuwarden1959

2 H. Holsbrink, Een interessante gevelsteen in Friesland, in: De Hollandse Cirkel 2007-2, 2007-3 en 2008-2

zoals ook blijkt uit het volgende fragment uit de 'Geschiedenis van Dokkum'. Over zijn kwaliteiten werd daarin afgedrukt: [3]

LOUS, JACOB

J. L. was een veelzijdig kunstenaar. Zijn belangrijkste activiteit was het hardhouwen: hij was stellig niet de minste onder de belangwekkende groep Friese zerkhouwers. Er zijn fraaie zerken van bekend in Oosterend, Minnertsga, Terkaple (mogelijk daar ook de schouw van Oenemastate), Harlingen en in Kimswerd, waarvan één met een pracht van een perspectivisch gezicht. J. L. was bovendien meester-stadsmetselaar, bouwmeester van de stad Harlingen. Hij is vrijwel zeker betrokken geweest bij de bouw van het Harlinger stadhuis en de in de negentiende eeuw gesloopte fraaie stadspoorten van zijn woonplaats die tussen 1597 en 1609 tot stand kwamen. J. L. was niet alleen beeldhouwer en bouwmeester, maar ook tekenaar. Een grote pronkkaart van Harlingen van omstreeks 1610 is blijkens het Latijnse opschrift gegraveerd door Robert de Baudoos en getekend door Jacobus Laurentius, een Latijnse vorm van J. L. Al deze activiteiten hebben hem geen windeieren gelegd: J. L. overleed in 1611, een mooi vermogen achterlatend.

Hij overleed dus in 1617 en niet in 1611, maar was inderdaad ook een bekwaam bouwmeester. Op 3 september 1607 ondertekende hij met het stadsbestuur van Dokkum een contract tot het bouwen van een nieuw stadhuis, dat nog altijd de Syl van Dokkum siert met de door hem gemaakte Vrouwe Justitia op de voorgevel. Naast steenhouwer, bouwmeester en landmeter was hij ook een bekwaam cartograaf. Omstreeks 1610 vervaardigde hij een kaart van Harlingen en tekende hij ook nog een 88 centimeter breed zogenaamd prospect (gezicht) van deze stad. Beide zijn te bewonderen in het Hannema-museum te Harlingen. Jacob Lous overleed zoals eerder werd vermeld in 1617 te Harlingen en werd in de Domkerk van Almenum aan de oostzijde van Harlingen begraven. Ter zijner nagedachtenis werd

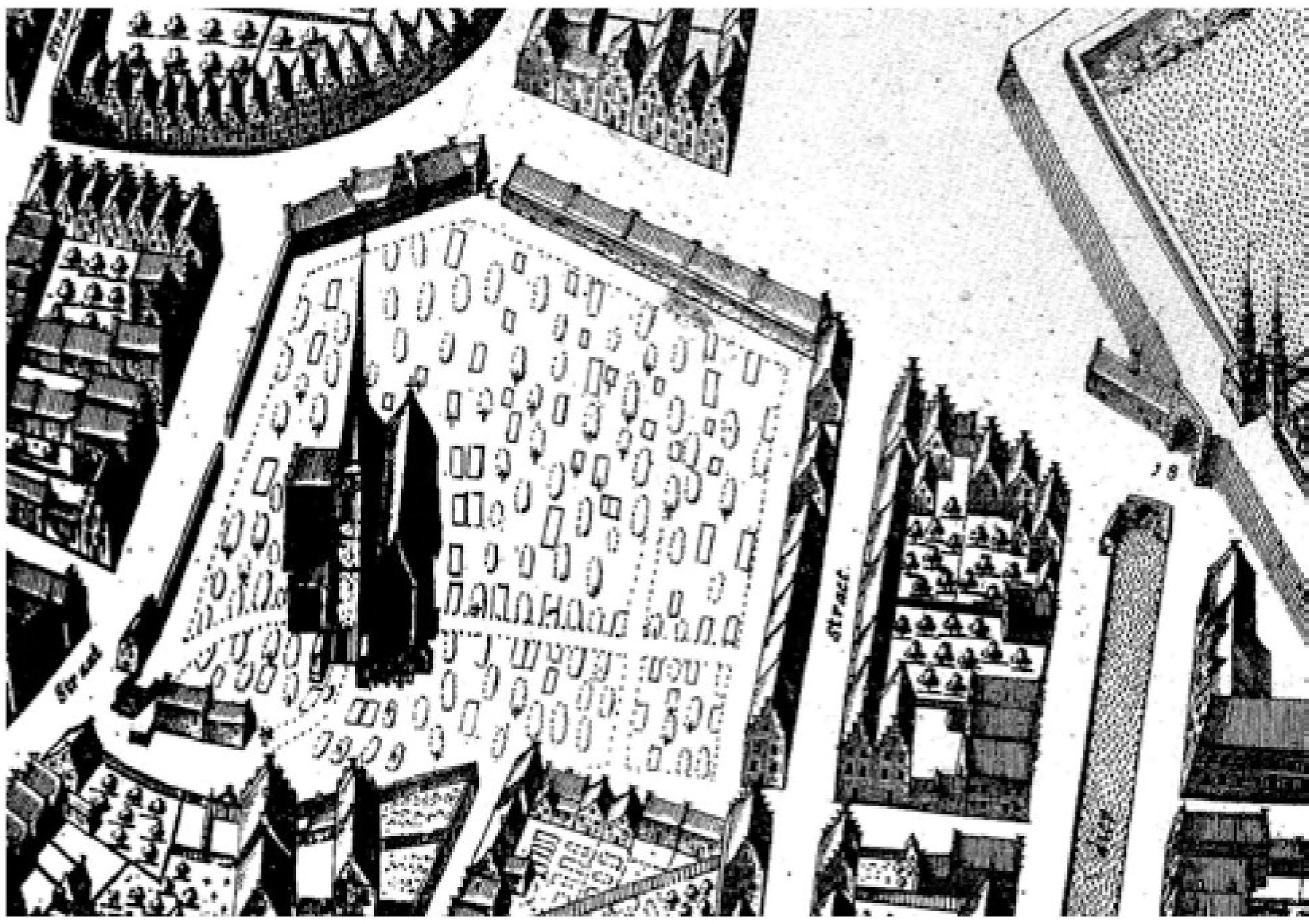

Fragment van de 'pronkkaart' van Harlingen met de Grote Kerk van Almenum (Harlingen) waarin Jacob Laurentius werd begraven

3 Meindert Schroor e.a., Geschiedenis Van Dokkum, hart van noordelijk Oostergo, Dokkum 2004, p. 174
4 www.vanderkrogt.net
5 H.P. ter Avest en J.J. Huizinga, Harlinger Stadsgezichten tot 1880, Harlingen 1999
6 home.wanadoo.nl/m.bourgonjen/Frl/landmeters.htm
7 Peter Karstkarel, Alle Middeleeuwse kerken van Harlingen tot Wilhelmshaven, Leeuwarden 2007

zijn graf met een zerk aangegeven. Op deze grafzerk is naast zijn wapens inderdaad een instrument ingebeiteld, en wel een afbeelding van een waarnemer met een Jacobsstaf.

Landmeter of toch niet?

Lous werd in de beschrijving van de geciteerde 'Geschiedenis van de stad Dokkum' ook niet genoemd als landmeter en komt evenmin voor in het repertorium van Teeling. De lijst van admissies tot landmeter van het Hof van Friesland begint pas in 1616, waaruit niet blijkt dat hij een geadmitteerde landmeter was. Evenmin is er wat bekend over zijn vooropleiding, want de opleiding tot landmeters in Franeker begon pas rond 1600 echt goed met de benoeming in 1598 van Adriaan Metius tot hoogleraar. En volgens het Genealogysk Jierboek was hij in 1597 al een vaardig steenhouwer. Slechts in een boek van Peter Karstkarel wordt Jacob Laurentius vermeld als landmeter. Derhalve kwalificeert bijna niemand hem als landmeter; maar hij had evenwel toch landmeetkundige kennis in huis. Dit blijkt wel uit zijn nalatenschap met "boecken ende passers", de afbeelding van de Jacobsstaf op zijn grafzerk en de door hem getekende kaarten van Harlingen. Toch blijft de vraag over of Jacob Lous wel ècht een landmeter was, gelet ook op het feit dat er bij mijn weten geen enkel product van landmeetkundig werk in archieven is te vinden. Was het aanbrengen van de Jacobsstaf als landmeetkundig instrument op zijn zerk toch geen verwijzing naar zijn voornaam? Wie zal dat nog weten?

Fragment van de grafzerk van Jacob Laurentius met Jacobsstaf (foto Jan Holsbrink)

Historisch nieuws

Luchtfoto's toch terug bij Rijkswaterstaat
In *Geo-Info* 2010-5 stond een interview met historicus Bert Toussaint van Rijkswaterstaat (RWS). Daarin memoreerde ik als interviewer dat de collectie RWS-luchtfoto's, bewaard bij de Topografische Dienst in Emmen, daar eind 2009 weg moest en dat de verzameling puur werd gered door verhuizing naar een fruitkwekerij van ouders van een DID-medewerker in het Limburgse Spaubeek. De bedrijfshistoricus legde alleen maar uit waarom de foto's nièt bewaard behoefden te blijven. De medewerker, Wim Meens, kon nu melden dat dit archief definitief is opgeslagen in een RWS-depot in Bodegraven en dat het weer ter inzage is. Deze DHC-donateur kreeg hiervoor - hoewel door werk absent - van de voorzitter een pluim op de Donateursdag! Het interview in genoemde *Geo-Info* is aangehaald in *DHC* 2010-2 (p. 73), terwijl in *DHC* 2010-3 (p. 120) aanvullend werd gememoreerd dat het fruitbedrijf te koop stond….
Meens was trouwens meer alert: 'Ik heb hier in Maastricht bijvoorbeeld oude veldwerken liggen van de Meetkundige Dienst die ik twee/drie jaar geleden bij de gesloten Kadasterkantoren van Eindhoven en Breda heb opgehaald. Ze zouden anders zijn vernietigd. Het betreft materiaal van de eerste aanleg van de A16 bijvoorbeeld, maar ook van andere Rijkswegen.'
(Adri den Boer)

Rijkswaterstaat inventariseert historisch materiaal
RWS-historicus Bert Toussaint heeft de Vereniging van Oud-medewerkers van Rijkswaterstaat (VOR) in oktober benaderd met de vraag of VOR-leden willen/kunnen helpen bij het inventariseren van historisch RWS-materiaal in RWS-gebouwen.
(www.vorrws.nl)

Inventaris Bedrijfsmuseum Kadaster deel 5
In juli 2011 is deel 5 van de Inventaris van het Bedrijfsmuseum Kadaster verschenen (119 p.). Het deel omvat de rubrieken 'Topografische instrumenten', 'Fotogrammetrische instrumenten' en 'Reproductie en drukkerij Topografische Dienst'. Onder de 'Topografische instrumenten, gebruikt in de velddienst' ressorteren ook een kassa en een tijdregistratieklok, uiteraard in de subcategorie 'Overig materiaal van de voormalige Topografische Dienst'. Er zal in de reeks nog een deel 6 verschijnen. Inlichtingen: *zacharias.klaasse@kadaster.nl.*

Messing theodoliet zonder verticale rand, Lenoir à Paris, ca 1820, oud TDN4 en nu inv. nr. 4699 (coll. en foto Bedrijfsmuseum Kadaster)

Messing waterpasinstrument, F.L. Laporte 's Hage, oud TDN48 en nu inv.nr. 4775 (coll. en foto Bedrijfsmuseum Kadaster)

Kadastrale kaarten in UB van VU nu digitaal
De Universiteitsbibliotheek van de VU in Amsterdam zette ook haar kaarten digitaal op *www.imagebase.ubvu.vu.nl.* Daarbij bevinden zich niet alleen kaarten gemaakt náár kadastrale plans, maar ook de volgende 'losse' kadastrale kaarten:
- manuele (kopie?) minuutplans Hooge en Lage Zwaluwe, sectie F 1e en 2e blad, ca. 1832
- manuele (kopie?) minuutplans Made en Drimmelen, sectie F 2e en 3e blad, sectie G 1 blad, sectie H 1e en 2e blad en sectie I 1e, 2e en 3e blad, ca. 1832
- fotokopie verzamelkaart Aalten 1947
- fotokopie verzamelkaart Winterswijk 1947

Een potloodaantekening van de aankoop dd

21/3/08 met ook prijs en handelaar staat links-onder op het 2e blad van sectie F van Made en Drimmelen.
(Adri den Boer)

Kadaster als manco
De net uitgekomen 'Bosatlas van de geschiedenis van Nederland' is een gewichtige zaak! Ik heb eens gekeken of er iets in staat over of van het Kadaster. Niets te vinden. Kortom, het Kadaster staat gewoon niet op de historische kaart, terwijl je met de gegevens van het Kadaster toch zo mooi een deel van de (ruimtelijke) geschiedenis van Nederland kunt laten zien.
(René van der Schans)

Mercator-Gesellschaft Duisburg
Gerard Mercator, ook landmeter, werd op 5 maart 1512 geboren in Rupelmonde (B). Aan een conferentie daar in 2012 is aandacht gegeven in het vorige nummer. Hij leefde van 1552-1594 echter in Duisburg. Het Kultur- und Stadthistorische Museum daar wordt in 2012 naar hem vernoemd en de Mercator-schatkamer daarin (anno 1994) wordt opnieuw ingericht dankzij een gift van 100.000 euro van de NRW-stichting voor de 'Mercator-Gesellschaft Duisburg'.
(www.stadtmuseum-duisburg.de)

Canon en Pouls over Heyman van Dijck
Venster 19 uit de Canon van Voorne-Putten en Rozenburg: 'Landmeters speelden een belangrijke rol bij het maken van de kaarten. Ze moesten beschikken over betrouwbare meetinstrumenten en goed kunnen rekenen. De verschillende maten bezorgden landmeters nogal eens hoofdbrekens. Voordat Napoleon in 1810 het metrieke stelsel introduceerde, hanteerde elke streek en stad zijn eigen maateenheid. Zo bestond in Brielle en de landen van Voorne een gemet uit 300 (vierkante) roede, wat neerkwam op 0,45 hectare. Een gemet in Putten had daarentegen de omvang van 0,49 hectare. Dan had je nog de Putse voet (34 cm) en de Geervlietse duim (2,61 cm) en de Voornse roede (3,89 meter). De opdracht het 'Caertboeck van Voorne' te vervaardigen werd verstrekt aan Heyman van Dijck. Hij was een kaarttekenaar die bestaande kaarten heeft gebruikt om een nieuwe atlas samen te stellen.'
(www.voornewiki.nl)

Canonvenster 19 'Voorne en Putten op de kaart gezet' (www.voornewiki.nl)

'Het 'Caertboeck van Voorne'uit 1695 van Heyman van Dijck bestaat uit 33 polderkaarten met verschillende oriëntatie en wisselende schalen. Hier is niet gepoogd om het gebied als een geheel voor te stellen. Deze Van Dijck is trouwens een onbekende figuur, die zelfs geen landmetersadmissie had.'
(Pouls, De Landmeter, 1997, p. 228)

Legpuzzel 'Kaart van Delfland uit 1712'
Het Historisch Archief Westland heeft besloten om de uit 1712 daterende kaart van Delfland (kaart van Cruquius) uit te geven als legpuzzel. Op deze kaart is hele gebied van het hoogheemraadschap (waarbinnen ook het Westland valt) gedetailleerd in kaart gebracht. (Aantal stukjes : 1.000, formaat puzzel : 68,5 cm x 48 cm, prijs : € 12,50.) De legpuzzel is sinds

Legpuzzel van kaart van Delfland (www.historischarchiefwestland.nl)

6 september 2011 verkrijgbaar bij het Historisch Archief Westland (2e etage gemeentekantoor Naaldwijk), Stokdijkkade 2 te Naaldwijk.
(www.historischarchiefwestland.nl)

Grenspaaltjes gerestaureerd
De *Leeuwarder Courant* van zaterdag 24 september had het volgende berichtje over de provinciale grenspaal nummer 49: "Zorgvlied - Met de herplaatsing van grenspaal nummer 49 op de Drents-Friese grens bij het Drentse Zorgvlied is een restauratieproject van de provincie Fryslân voltooid. Van de 148 gietijzeren palen die de grens sinds 1894 markeerden, waren er nog 51 over. Deze zijn allemaal opgeknapt. Beide provinciewapens zijn op de paaltjes zichtbaar." Gelukkig heeft de provinciale overheid van Fryslân zorg voor haar grenspalen!
(Henk Holsbrink)

Unieke Romeinse kaart als online routeplanner
De enige complete wegenkaart die is overgebleven uit de Romeinse tijd kan dankzij internet weer worden gebruikt om reizen te plannen. De Nederlandse historicus René Voorburg uit Houten heeft deze wereldberoemde Tabula Peutingeriana dankzij diverse onderzoeksbronnen kunnen verwerken tot hedendaagse routeplanner. Zo kunnen geïnteresseerden dus zien hoe in de Romeinse tijd bijvoorbeeld een reis van Nijmegen naar Rome zou zijn verlopen. Voorburg heeft zijn Romeinse routeplanner online gezet op de site *omnesviae.org,* zo maakte hij maandag bekend.
(Architectenweb Nieuws, 5 september 2011)

Drents Archief: 'Kaarten niet raadpleegbaar vanwege digitalisering'
Vanwege de digitalisering van de historische kaartencollectie van het Drents Archief zijn de kaarten niet meer raadpleegbaar. Foto's van de kaarten op klein formaat en microfiches van de kadasterkaarten blijven wel ter inzage in de studiezaal.
Het Drents Archief stelt volgend jaar zijn gehele kaartencollectie digitaal beschikbaar. Bezoekers van het archief kunnen de kaarten vanaf het voorjaar van 2012 bekijken op een interactieve tafel in het vernieuwde archiefgebouw in Assen en voor een deel ook online. De digitalisering van de kaarten is onderdeel van Drents Archief 3.0, een programma waarmee bezoekers de Drentse geschiedenis op een nieuwe manier kunnen ervaren. Het digitaliseren van zo'n enorme collectie oude en kwetsbare kaarten is een tijdrovend karwei. Een gespecialiseerd bedrijf gaat de klus klaren. Daarvoor moeten de kaarten komende tijd voorzien worden van extra gegevens, gereed gemaakt worden voor verzending en buiten de deur met speciale apparatuur worden gescand. In de depots van het Drents Archief liggen talloze pareltjes. Zoals de oudste kaart uit de collectie: een kaart van Coevorden uit ca. 1560 door Jacob van Deventer, een topprestatie op het gebied van de cartografie in die tijd. Of een gedetailleerde kaart van de inmiddels verdwenen havezate Batinge bij Dwingeloo, waarop zelfs te zien is wat er in de tuin stond. Veel kaarten zijn eeuwen geleden gemaakt om een einde te maken aan langlopende grensgeschillen.
(www.drentsarchief.nl)

Zeiss-aanwinst van De Hilster
In september verwierf Nicolàs de Hilster een Zeiss RThII-repetitietheodoliet uit 1926 van ooit architect J.Th. Wouters. Zie de beschrijving met 18 foto's op zijn website.
(www.dehilster.info)

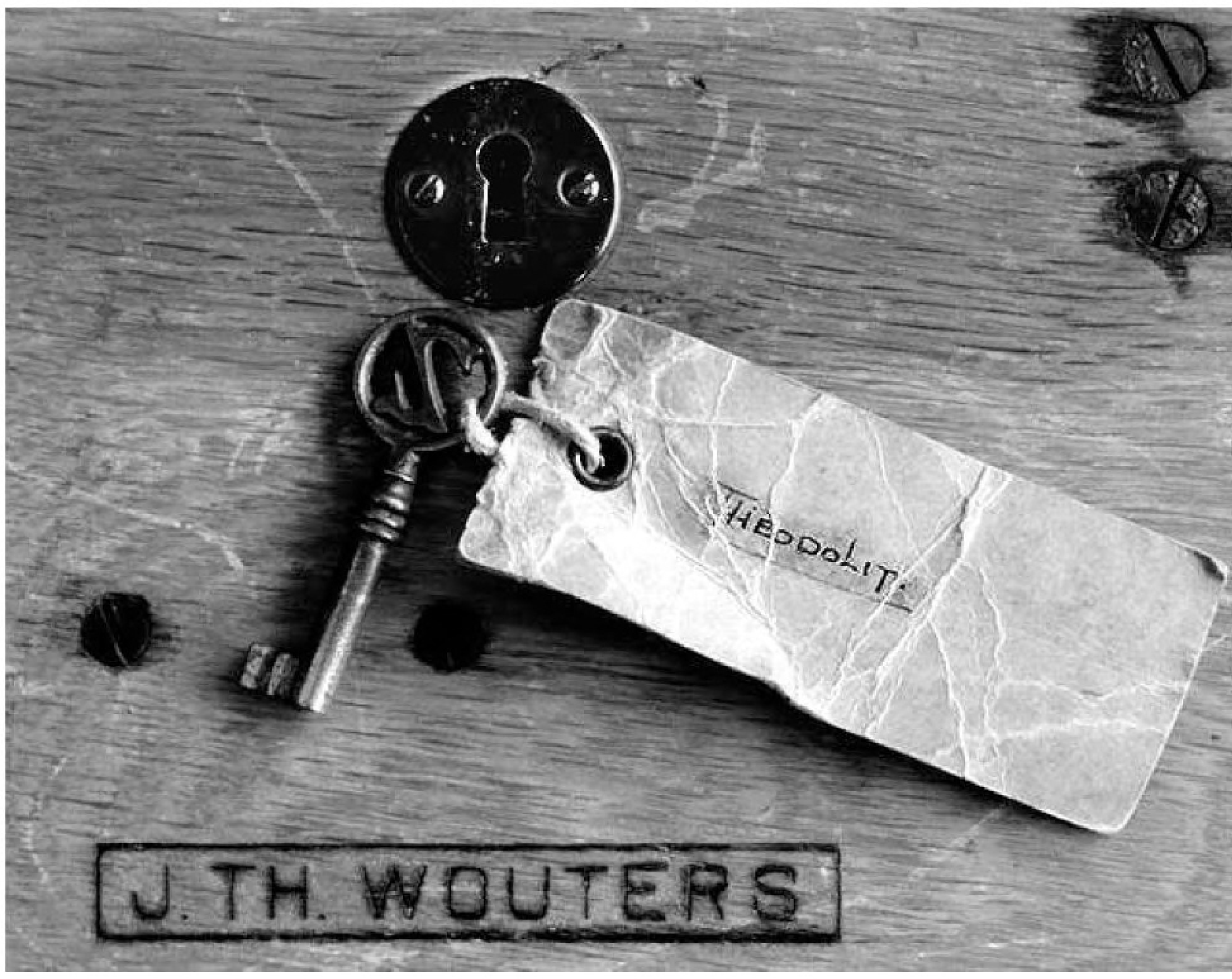

Kistfragment, originele Zeiss-sleutel en dito label van de repetitietheodoliet van architect Wouters, 1926 (www.dehilster.info)

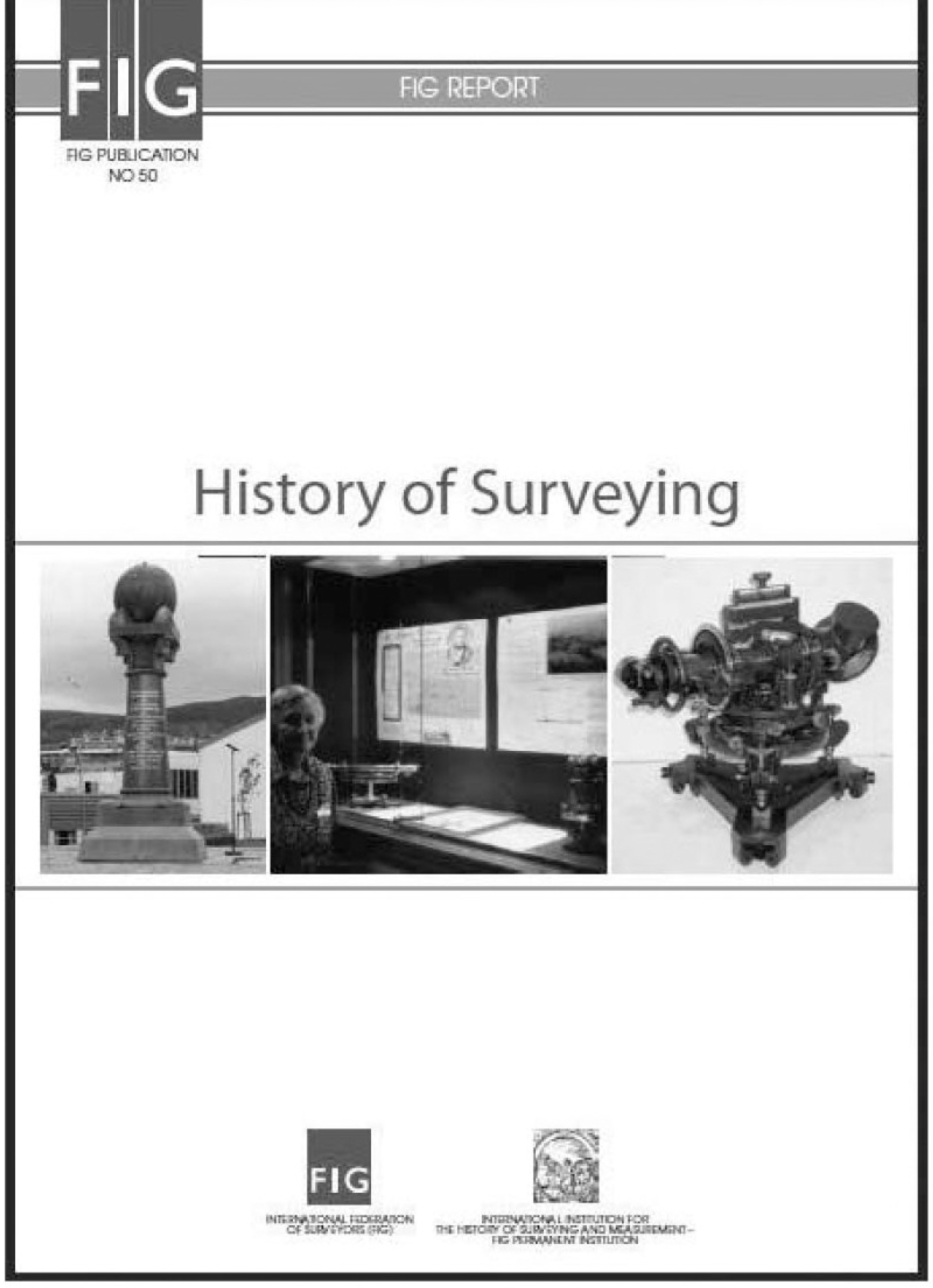

FIG-publicatie nr 50 (www.fig.net)

FIG-publication 50 History of Surveying
Deze geïllustreerde uitgave van Jan de Graeve en Jim Smith verscheen al in 2010 en staat ook op de website. Een zinsnede: 'It was noted that groups studying the history of surveying already existed in many countries for example, Germany, Belgium, France, Switzerland, United Kingdom, the Netherlands, Australia, USA, Poland and Hungary, and interest for the subject was acknowledged by the FIG Council.'
(www.fig.net)

Nog geen straatnaambordjes in Hoorn…
Op 15 januari 2009 stelden B&W van Hoorn straatnamen met landmeetkundige instrumenten vast en nadien is er in dit tijdschrift over bericht. De secretaris van de commissie naamgeving openbare ruimte van die gemeente mailde onlangs desgevraagd: 'Helaas is er nog geen zicht op de plaatsing van de naamborden, of zelfs het aanleggen van de straten in dit deel van Hoorn (Zwaag, wijk Bangert en Oosterpolder). Dit i.v.m. de ingezakte vraag naar woningen met als gevolg het niet aanleggen van wegen.'
(Adri den Boer)

Weer landmeter vernoemd
Op 16 augustus stelden B&W van Zuidplas voor in de Eendragtspolder onder andere de naam Dirk Smitskade vast. Hij was van 1763-1793 fabriek en landmeter van Schieland. Smits was een van de eerste pupillen van de Fundatie van Renswoude en zijn waterschapscarrière was voorbeeldig. Toch was zijn vernoeming vooral op basis van zijn in 1750 uitgegeven dichtwerk 'De Rottestroom'. Een deel van de Eendragtspolder bij de Rotte wordt omgevormd tot een recreatiegebied met een internationale wedstrijdroeibaan.
(Adri den Boer, lid commissie Straatnaamgeving Zuidplas)

GeoFort op GIS-conferentie Esri Nederland
'Op de stand hebben veel bezoekers de prijsvraag: "Wat vind jij het meest uitdagend aan de geo-sector?" beantwoord, waardoor we een nog beter beeld hebben waardoor mensen getrokken en geïnspireerd worden door geo. Deze prijsvraag is gewonnen door Jeffrey Bones van Rijkswaterstaat – DID *"Ongekende visuele mogelijkheden: plaatjes zeggen zo veel meer dan praatjes!"* Hij krijgt een dag teambuilding op GeoFort cadeau zodra de poorten in 2012 open zijn.'
(E-nieuwsbrief GeoFort, okt. 2011)

Vervanging veldwerken, hulpkaarten en Lijsten 78a (vervolg)
Hans Flaman van het Kadaster verzond half september de eindversie van het verslag van de hoorzitting van 27 mei 2011, waarover eerder is bericht. Het complete dossier is bij de Raad van Bestuur ter definitieve besluitvorming. Wanneer eventueel op de bezwaren afwijzend wordt beschikt kunnen bezwaarden voor procedurele aspecten naar de bestuursrechter gaan. Uit het verslag past vanwege ook de kengetallen een citaat uit de bijdrage van Joop Schuite van de Studiekring Historische Kartografie: 'De bezwaren laten onverlet zijn respect en bewondering voor de zorgvuldige manier waarop in een noodzakelijke doorgaande automatiserings- en digitaliseringsslag nu ook de 15.000.000 scans van veldwerken en hulpkaarten zijn gemaakt. Het bezwaar richt zich uitsluitend op de vernietiging van de hulpkaarten. Hij wijst op het belang van dit cultureel erfgoed als geliefd en begrijpelijk hulpmiddel voor historisch onderzoek. Hij noemt het gelijktijdig moeten kunnen raadplegen van

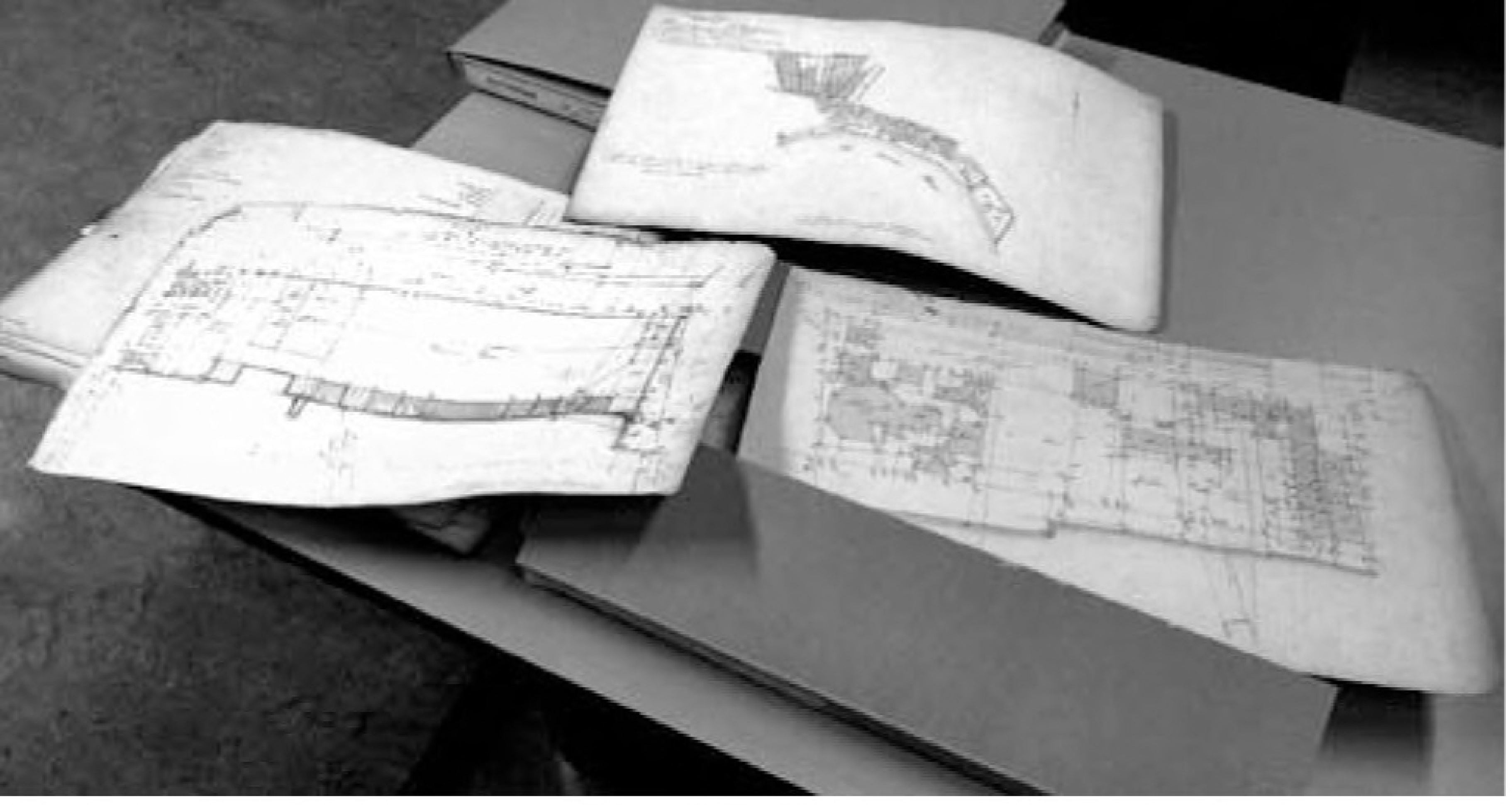

Hulpkaarten in gebruik (foto René van der Schans)

meerdere exemplaren van gescande hulpkaarten problematisch. De reeks hulpkaarten is volgens hem de cartografische ruggengraat van menig onderzoek. De nauwkeurigheid voldoet ruim aan zijn eisen. Het capaciteitsprobleem bij opslag van het oorspronkelijk materiaal is in zijn ogen minder groot dan wordt voorgesteld. Het gaat volgens hem om 3.500.000 i.p.v. 10.000.000 documenten. Die zouden heel goed in zuurvrije dozen kunnen worden opgeslagen. Hij pleit voor overdracht aan het Nationaal Archief.' De website *www.historischekartografie.nl* bevat verder een verslag ter zake van een bijeenkomst op 23 augustus 2011 bij het Historisch Centrum Overijssel te Zwolle.
(Adri den Boer)

Vakhistorie in Geo-Info

In *Geo-Info* 2011-9 verscheen van Adri en Arjan den Boer het artikel 'Moderne aandacht voor kaartkopie uit 1790' over tekenwerk van

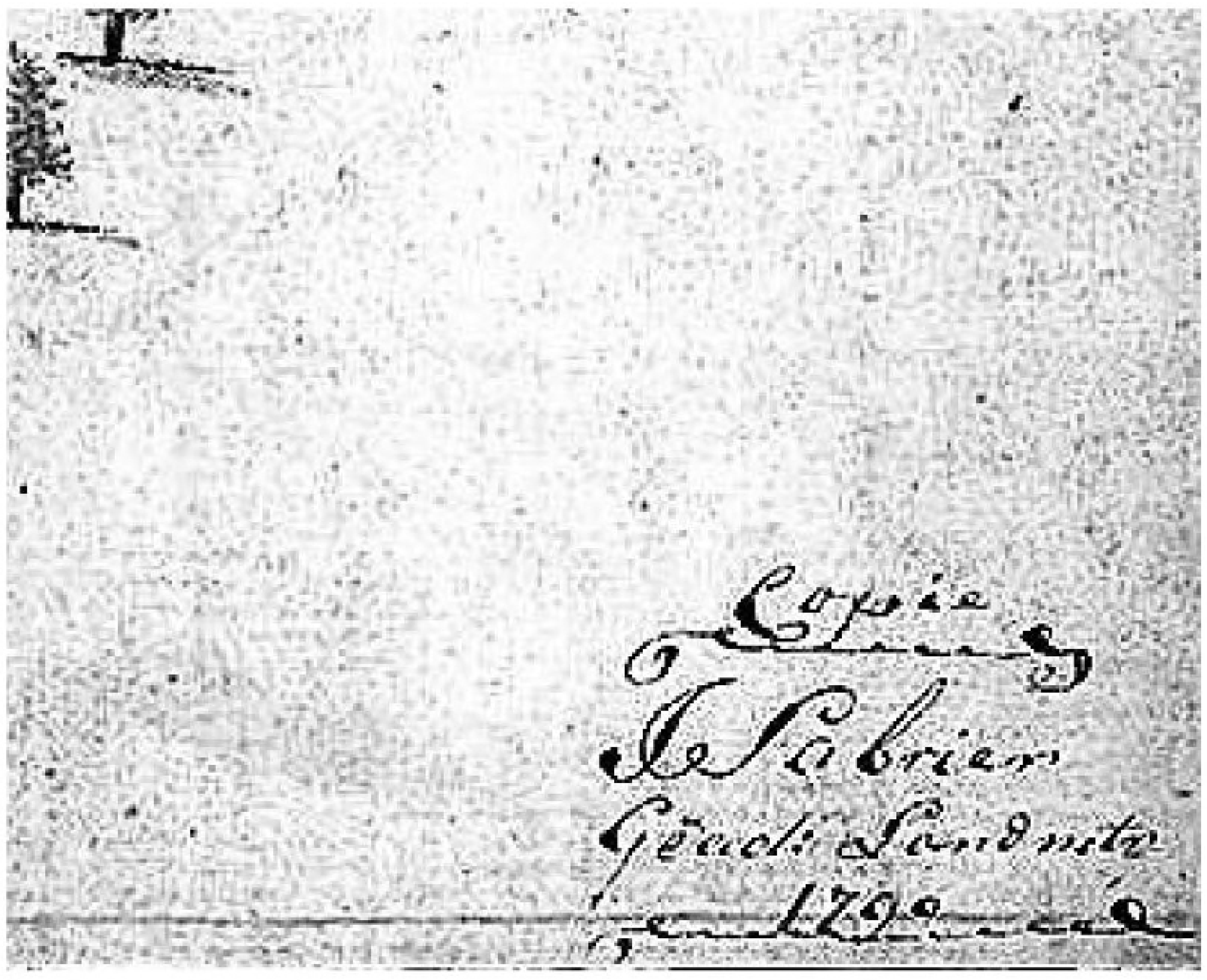

…en de bescheiden eigen ondertekening van Jan Sabrier in de rechteronderhoek (Bijzondere collecties, Universiteit van Amsterdam)

landmeter Jan Sabrier met het toen al verdwenen Zevenhuizense Bos. Zijn bron was werk van landmeter-notaris Jan Potter uit 1564 en intussen had landmeter Floris Jacobs in 1638 nog een tussenkopie gemaakt. Zie vooral ook *www.weblab.ab-c.nl/vogelvlucht.* In nummer 12 van hetzelfde tijdschrift verscheen van Nicolàs de Hilster 'De ongewisse toekomst van Museum Boerhaave en haar geodetisch erfgoed'. Een zinsnede: 'De on-line collectie toont sextanten (30), theodolieten (20), Hollandse cirkels (19),

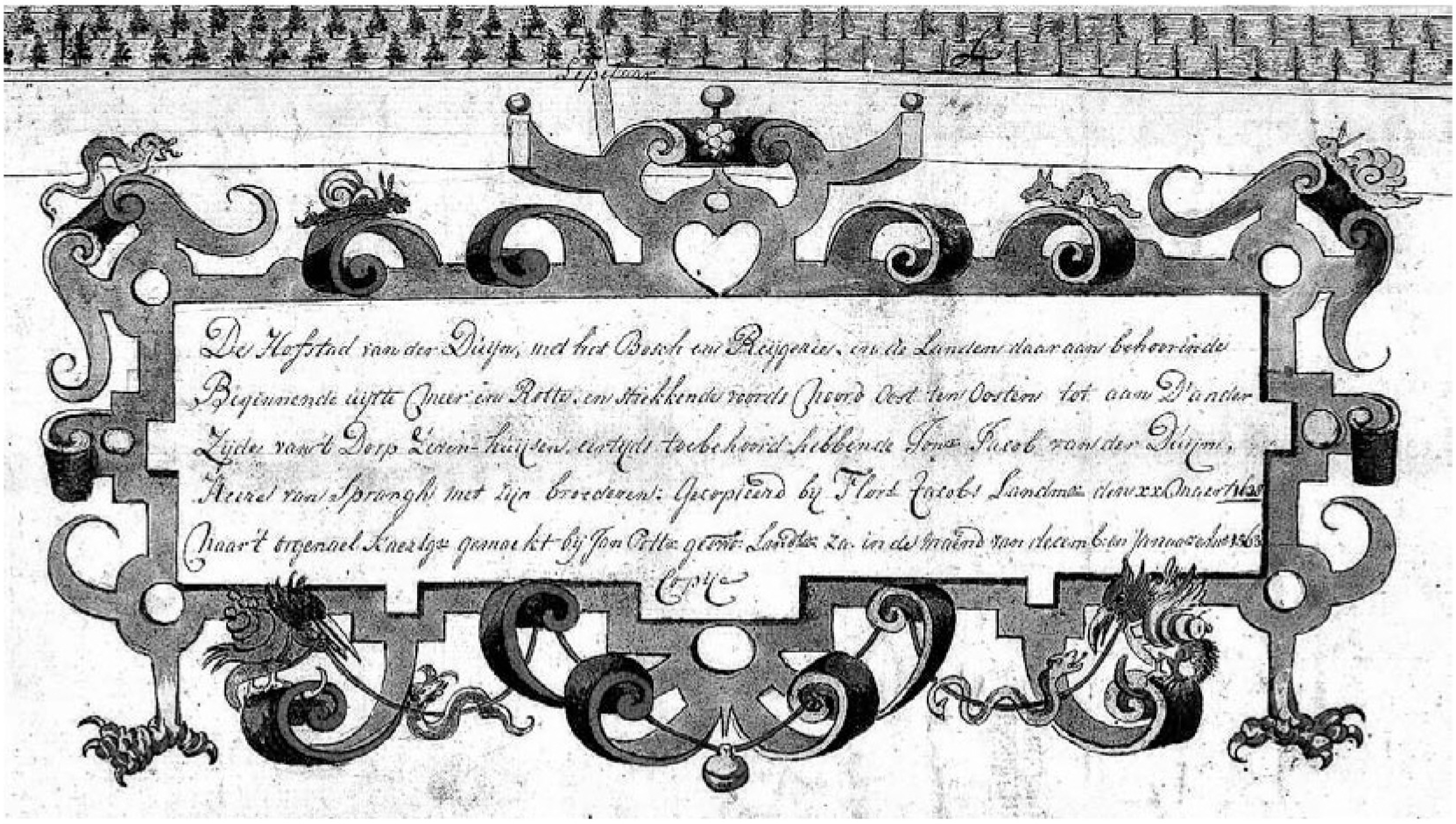

Cartouche van de kopiekaart van Jan Sabrier van 1790 naar Floris Jacobs…

waterpasinstrumenten (12), grafometers (10), reflectiecirkels (9), astrolabia (7), kwadranten (4) en repetitiecirkels (3).’

Equerre van Sint-Pietermuseum Maastricht
In de rubriek Museumstukken krijgen Limburgse musea in Dagblad De Limburger ruimte om bijzondere stukken uit hun collectie te presenteren. Op 24 september 2011 was het Sint-Pietermuseum in Maastricht aan de beurt en Peter Heusschen koos voor een landmeetkundig instrument. De start luidt als volgt: ‘Het instrument is klein, hooguit twintig centimeter lang. Het heeft een omhulsel uit messing en bestaat uit twee boven elkaar geplaatste cilinders. Die kunnen, met schaalverdeling, ten opzichte van elkaar gedraaid worden. Bovenin zit een kompas. Met dit vernuftige hoekmeetinstrument bracht de Rotterdamse ingenieur David Cornelis van Schaik in de vorige eeuw het 250 kilometer lange gangenstelsel van de Sint-Pietersberg grotendeels in kaart.’
(www.oudsintpieter.com)

NB De equerre stond ook al in Dagblad De Limburger van 4 maart 2009 onder de kop ‘Vreemd voorwerp: hoekmeter’. Henk Leenders berichtte daarover in deze rubriek in *DHC* 2009-2 p. 73.

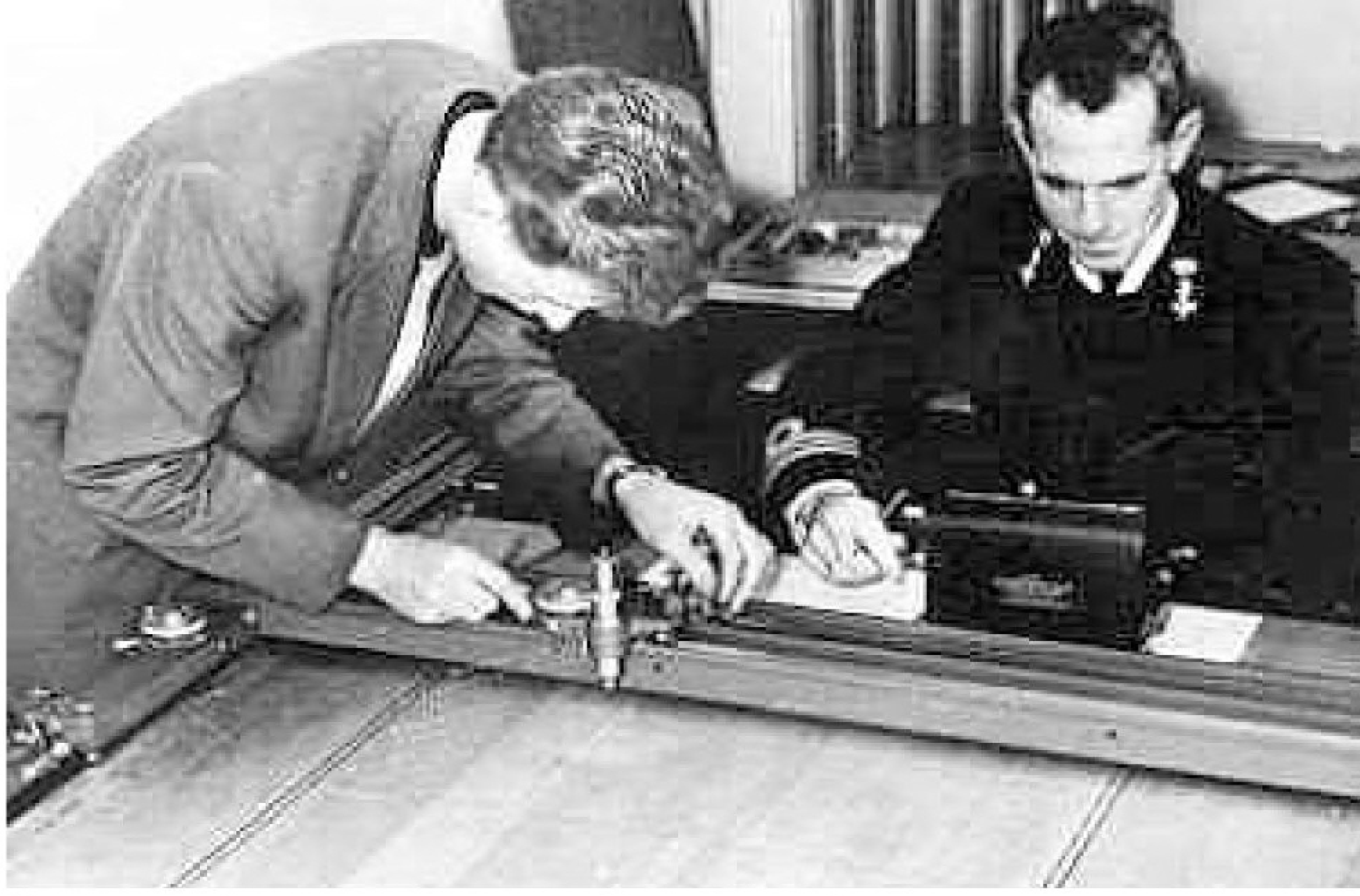

Hydrografen bezig met coördinatograaf (www.nimh-beeldbank.defensie.nl)

Mooie beeldbank NIMH
Eind september werd de beeldbank van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) van Defensie gelanceerd. Bijvoorbeeld objectnummer 055246 omvat ‘Landmeters in actie tijdens de bouwwerkzaamheden door het genie- en constructiebataljon A.T.D.O. in Tobroek, Noord-Afrika’ Verder geven de termen ‘hydrografie’ en ‘theodoliet’ resp. 156 en 13 treffers. Objectnummer 084294 laat zien hoe de coördinatograaf bij de Dienst der Hydrografie werd benut. Object 017587 heeft als beschrijving: ‘Hulpvaartuig (munitietransportvaartuig) Y 8502 (1952-1973) vaart na overdracht aan Meetkundige Dienst Rijkswaterstaat onder de naam NIVEAU.’
(www.nimh-beeldbank.defensie.nl)

Landmeters in actie tijdens de bouwwerkzaamheden door het genie- en constructiebataljon A.T.D.O. in Tobroek, (www.nimh-beeldbank.defensie.nl)

5 • Collections du Musée de Picardie, Amiens, © Marc Jeanneteau

6 • Réalisée par Antoine Vanbuquestal, Bavay, Musée/site archéologique départemental. © Bavay, musée/site archéologique départemental

5. **Équerre optique d'arpenteur**[5]

Bronze ; IIe s. apr. J.-C.
H. 18,7 cm ; diam. max. 7,5 cm
Ennemain (Somme), 1998 ; Amiens, Musée de Picardie
Inv. 51 291

Les géomètres appellent équerre d'arpenteur l'instrument qui permet l'établissement des angles droits sur le terrain par visée directe. Sans l'intervention de prismes ou de miroirs, l'arpenteur observe à travers les minces fentes verticales de l'équerre les sous-multiples de l'angle droit. Sur le terrain, elle permet en associant à la mesure des distances, la construction de figures simples sur de courtes distances.

5. **Landmeterskruis**

Brons; IIe eeuw na Chr.
H. 18,7 cm; diam. max. 7,5 cm
Ennemain (Somme), 1998; Amiens, Musée de Picardie
Inv. 51 291

De meetkundigen bedoelen met landmeterskruis het instrument waarmee men ter plekke rechte hoeken kon berekenen door middel van zichtlijnen. Zonder tussenkomst van prisma's of spiegels kijkt de landmeter door de smalle, verticale vizieren van het landmeterskruis en berekent de (veelvouden van de) rechte hoek. Het landmeterskruis maakt het mogelijk om ter plekke eenvoudige patronen over korte afstanden uit te meten.

Bibliographie/Bibliografie :
G. MARCHAND, H. PETITOT, L. VIDAL, "*L'équerre d'arpenteur de l'Orme à Ennemain (Somme)*", Autour de la Dioptre d'Héron d'Alexandrie, actes du colloque international de Saint-Étienne (17-19 juin 1999), Mémoires XXI, 2000, p. 273-294

6. **Maquette d'une *groma***[6]

Échelle 1/1
Bavay, Musée/site archéologique départemental

Les arpenteurs romains utilisaient différents instruments de précision et des outils pour la construction des voies dont la *groma*. La *groma* permettait de calculer des angles droits et de prolonger des distances droites. La mesure des niveaux était très importante pour l'alimentation en eau et pour la construction de pentes constantes pour faciliter le transport.

6. **Maquette van een *groma***

Schaal 1/1
Bavay, Musée/site archéologique départemental

De Romeinse landmeters maakten bij de aanleg van wegen gebruik van verschillende meetinstrumenten en werktuigen, zoals de *groma*. Dankzij de *groma* kon men rechte hoeken berekenen en rechte lijnen doortrekken. Het meten van verval was erg belangrijk voor de watervoorziening en voor de bouw van gelijkmatige hellingen voor transport.

Landmeetkundige pagina uit tentoonstellingscatalogus Romeinse wegen (foto Rob van Dijck)

'Er was eens een Romeinse weg'
Tot en met 31 maart 2012 is in het Thermenmuseum in Heerlen de internationale tentoonstelling 'Er was eens een Romeinse weg' te bewonderen. Dat is inclusief een landmeterskruis en een maquette van een groma. Deze expositie vertelt over de aanleg en het gebruik van Romeinse wegen in noordwest Europa. In de tentoonstelling zijn voorwerpen te zien van maar liefst 19 musea, afkomstig uit vijf Europese landen. Adres: Coriovallumstraat 9, 6411 CA Heerlen.

(www.thermenmuseum.nl)

'Recht zo die gaat! – varen op de kaart van Mercator'
Ter ere van het 500ste geboortejaar van cartograaf Gerard Mercator vond in het Maritiem Museum Rotterdam in oktober het openingsfeest plaats van de familietentoonstelling 'Recht zo die gaat! – varen op de kaart van Mercator'. Deze expositie is tot en met 8 september 2013 te zien.

(www.maritiemmuseum.nl)

Mercatortentoonstelling in Maritiem Museum Rotterdam

Varia: meer over kadasterlandmeters

Ook websteks van buiten brengen steeds meer naar buiten over kadasterlandmeters.

Bordeelbezoek met gevolgen?
'Door mij en Riedstra bevonden dat Bertels, van beroep bordeelhouder, wonende in het Raadhuisstraatje, zijn huis voor het publiek nog open had, en daar aanwezig waren, zes personen die niet tot zijn huisgenoten behooren, zijnde: (…) Johannes Josephus Kuipers, oud 26 jaar, van beroep landmeter van het kadaster, geb. te Almelo, wonende te Leeuwarden in de St. Jacobsstraat. (…)' Dat stond in 'De Leeuwarder politie rapporteert' van 1875 in 't Kleine Krantsje van 1 mei 1976, nu ook op de Beeldbank Leeuwarden, en zonder reacties van eventuele nabestaanden. Volgens Zacharias Klaasse leerde het Kadastermuseum dat hij op 16 augustus 1848 werd geboren, 'nederduitsch en fransch' sprak, in 1869 aspirant-landmeter werd èn dat hij tot een huwelijk kwam! In *K&L* komt de man zeven maal voor. Hij was landmeter te Leeuwarden, Heerenveen en Alkmaar en werd in 1894 bevorderd tot de 1e klasse. Bij KB van 13 april 1898 werd hem 'op zijn verzoek ter zake van lichaamsgebreken, eervol ontslag verleend, behoudens aanspraak op zijn pensioen'. Hij overleed op 25 november 1898, net 50 jaar oud.

Kanngiesser en geen Kannegieter
'Landmeters brengen de grens in kaart van de grond van de familie Harm Menger aan de Boergrup te Vledderveen. Op de foto v.l.n.r.: niet bekend, Liefert Ekkels, daarachter Arend van Weert, landmeter dhr. Kannegieter en Frederik Ekkels.' Dat stond op de webstek *www.drentsarchief.nl* van bijgaande foto van de Historische Vereniging Vledder met de datering 1910-1920. De landmeter is allicht de man met de opgerolde tekening.
'We kennen één landmeter Kannegieter bij het Kadaster, maar die is in 1846 benoemd. Dat is hem dus niet. Ik vermoed dat we hier te maken hebben met August Johan Kanngiesser, geboren 10-12-1883. Hij werd aspirant-landmeter bij het Kadaster in 1903 en overleed op 3 maart 1924 te Amsterdam', aldus weer Zacharias Klaasse van het Kadastermuseum. Volgens het *Tijdschrift voor K&L* kwam Kanngiesser 1 mei 1908 vanuit Roermond naar Assen en vertrok hij 1 augustus 1911 naar Maastricht. Na zijn overlijden werd een In Memoriam geplaatst. Op basis van de vakinformatie is een commentaar op de fotobeschrijving geplaatst.

Adri den Boer

Landmeter August Johan Kanngiesser rond 1910 in Vledderveen (www.drentsarchief.nl)

Voor u gelezen

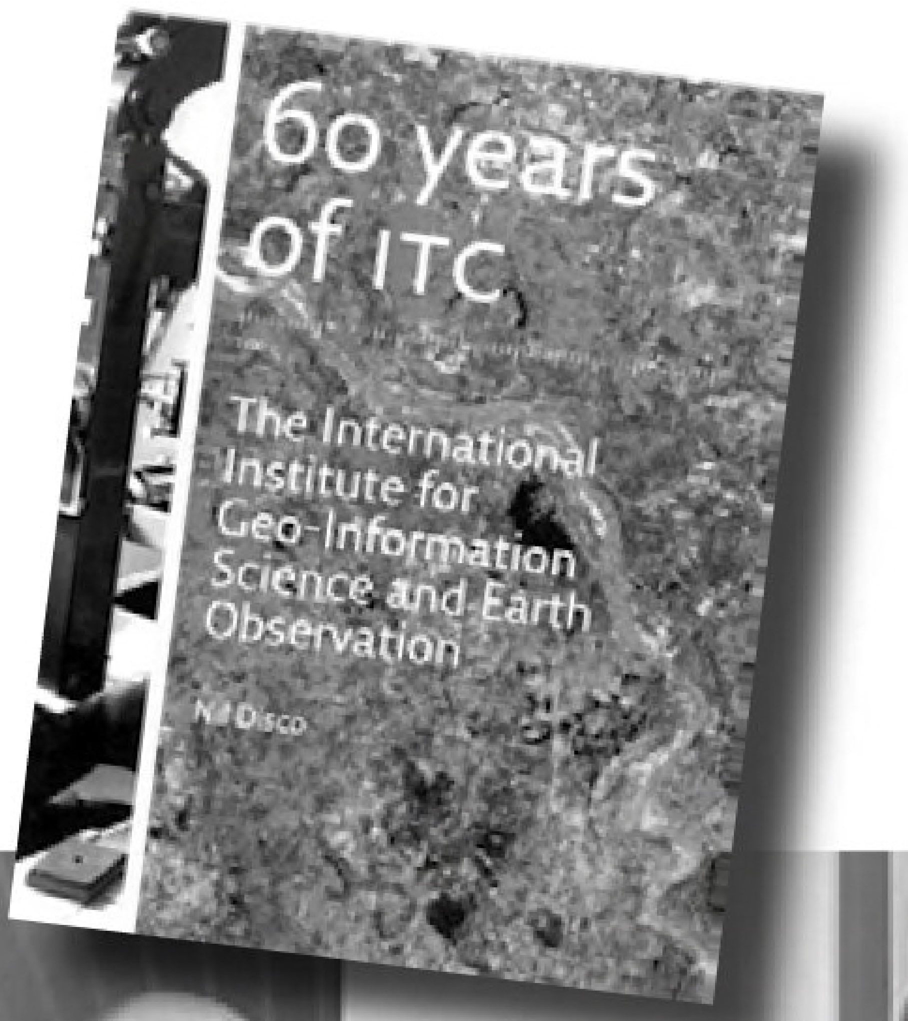

Nil Disco, 60 years of ITC. The International Institute for Geo-Information Science and Earth Observation, stichting Historie der Techniek/ITC Foundation, Eindhoven/Enschede 2010, 128 blz., ISBN 978-90-73192-34-8, gratis zo lang de voorraad strekt

Wie de website *www.histech.nl* opent wordt tegenwoordig geconfronteerd met een foto van… stereoplotters van het ITC. De reden was een individueel project van dr Nil Disco daar. Al op de 60ste verjaardag van het ITC, 17 december 2010, gaf voorzitter prof.mr. Jaap Besemer van de ITC Foundation een van de eerste exemplaren van het Engelse boek aan prof.dr. (hc) Jan Pronk, oud-minister van Ontwikkelingssamenwerking. De Stichting Historie der Techniek, gesteund door de TU Eindhoven, brengt met historisch onderzoek en publicaties met name in beeld hoezeer maatschappelijke en technische ontwikkelingsprocessen met elkaar zijn verweven. Ook het (uitverkochte) boek over '125 jaar NCG' werd in 2004 door deze stichting uitgegeven. Die maatschappelijke aandacht is een sterk punt van ook dit fraai uitgevoerde ITC-boek, dat bijgevolg in de 128 pagina's bescheidener ingaat op de techniek zelf. Er is veel aandacht voor het 'waarom' en minder voor het 'hoe', waar juist DHC-lezers interesse in lijken te hebben… Men had echter een bredere doelgroep voor ogen. De aandacht voor fotogrammetrie is dus in de tekst beperkt, maar ook die voor de zeer vroege automatisering. (Ik ben ter zake niet objectief en benutte ooit als naburige waterstater dankbaar de niet-afgebeelde Delftse ITC-computers Zebra en X1.) De vele structuurveranderingen, de verhuizing van Delft naar Enschede en ten slotte de integratie in de UT komen uiteraard aan bod.

Het boek kent geen alfabetisch register, achterin wel vele noten met evenzo vele bronnen. Uiteraard kan ik niet laten om te vermelden dat 'ons' themanummer over het Delftse ITC (*DHC* 2009-1) met bijdragen van Ackermann, Eckhart, Zorn en Martinus de auteur helaas niet ter beschikking zal zijn gesteld, maar er waren al 2698 archiefdozen vol informatie. Uit informatie bleek ook dat onze donateur prof. ir. Henk Zorn niet is geïnterviewd voor de 'oral history', terwijl dat juist voor de begintijd met minder schriftelijke bronnen goed hàd gekund. Het voorwoord dankt wel 'for the kind assistance of three former ITC staff members who allowed me to take them back in time', maar dat was dus niet tot 1950. Ook op de verjaardag zelf werd oral history niet genegeerd, zo leert de webstek www.itc.nl: 'Following the book presentation, emeritus Prof. Herman Verstappen recalled the early days of ITC after 60 years of success. Prof. Verstappen, former professor Geomorphology, joined ITC in 1957 and served ITC for several decades. He gave the audience an impression of how ITC was in its early stages.' Het kennelijk bij het schrijven toch beperkte contact met (oud-) vakmedewerkers had ook fouten in bijschriften kunnen voorkomen, zoals die op p. 28 bij een analoge stereoplotter: 'whose output has been digitalised an fed to an E-Y plotter'. Er staan trouwens veel mooie foto's in en (bijvoorbeeld) een dito thematische kaart met de herkomst van de studenten!

Adri den Boer

Geert Medema, Achter de façade van de Hollandse stad. Het stedelijk bouwbedrijf in de achttiende eeuw. Uitgeverij Vantilt, Nijmegen 2011, 400 blz., ISBN 978 94 6004 053 5, € 29,95

De stadsbesturen van Haarlem, Leiden, Delft, Amsterdam, Gouda, Rotterdam en Schiedam was er in de achttiende eeuw veel aan gelegen hun publieke bouwwerken optimaal te beheren. De stevige concurrentie tussen de verschillende steden vroeg om voortdurende investeringen. Hoewel dit niet voor elke stad eenvoudig was, moest de façade van macht en welvaart altijd overeind blijven. Publieke bouwwerkzaamheden bleken zeer fraudegevoelig. Stadsbesturen zochten de oplossing onder andere in verbeterde aanbesteding en het benoemen van hoogopgeleide bouwkundig functionarissen. Dit boek brengt als bewerking van een Utrechts proefschrift uit 2008 de organisatie van de stedelijke bouwbedrijven en de verantwoordelijke bouwkundigen in beeld en beschrijft, geïllustreerd met talrijke oorspronkelijke bouwtekeningen, belangrijke architecturale, stedenbouwkundige en waterstaatkundige projecten uit de achttiende eeuw. Als zodanig is het prachtig!

In het hoofdstuk ‘De zoektocht naar een efficiënt stedelijk bouwbedrijf’ komt de benoeming in 1746 aan bod van een Amsterdamse directeur-generaal over de stadsgebouwen en stadswerken. Hij moest gaan bezuinigen en in 1749 besloot de oudraad van Amsterdam tot de ‘mortificatie’ van onder andere de positie van de stadslandmeter, een vacaturestop dus. De meeste pogingen om het aantal ambtenaren terug te brengen lukten slecht, maar de landmetersfunctie werd na 1754 onvervuld gelaten. In 1772 keerde de positie toch weer terug met de benoeming van Johannes Schilling. Na fraude van de directeur-generaal van 1777 kwam de leiding van het Amsterdamse bouwbedrijf in de handen van drie directeuren. Eén daarvan was die stadslandmeter Johannes Schilling en tot zijn derde departement behoorde ook de watercirculatie, het diepen van de grachten, de stratenmakerij en de vuilnisophaaldienst. Het hoofdstuk ‘Kwalificaties binnen het stedelijk bouwbedrijf’ memoreert de onontbeerlijkheid van de kennis van de landmeetkunde en de regulering middels de ‘admissies’. De genoemde Amsterdamse stadslandmeter en latere directeur Schilling verkreeg zijn admissie pas nadat hij was begonnen met de opmetingen voor de stad. Hij kreeg gemaakte kosten vergoed, omdat zijn werkzaamheden ‘van des te meerder valeur’ zouden worden. Dit hoofdstuk memoreert ook dat de kandidaat-ingenieur de geometrie al in de praktijk toepaste onder andere bij het uitzetten van percelen en het maken van kaarten. Hij was daarbij volgens de auteur ook bekend met het gebruik van instrumenten als het planchet, het astrolabium en de boussole. Speciale aandacht krijgt in dit verband de bekende Fundatie van Renswoude in Delft en haar wiskundedocent Johannes van der Wal, in 1756 in Leiden gepromoveerd op navigatie.

Adri den Boer

Varia: Delflandspeil nog actueel

In nummer 2011-2 van dit tijdschrift is in de bijdrage 'NAP in 20ste eeuw pas vrijwillig ingevoerd' in een kadertje aangehaald dat in 1956 werd besloten dat Delfland voortaan bij alle bezigheden het NAP als referentievlak zou gebruiken. Dat nadien door dit hoogheemraadschap peilschalen werden geplaatst met NAP èn DP is daar niet strijdig mee. Opmerkelijk is ook dat men op het adres Delftechpark 23 in de Wippolder een pand heeft met naast de hoofdingang de afbeelding van een peilschaal met alleen het DP en dat deze blauwe schalen ook voorkomen op het kwartaalmagazine *Delflandspeil,* op de webstek *www.werkenbijdelfland.nl* en achterop dienstauto's. Het lijkt zo bij deze bedrijfsdonateur usance te zijn sinds de huisstijl van al enkele jaren oud, maar het was de redactie van dit tijdschrift nog ontgaan.

Adri den Boer

Varia: meer landmeters als randfiguren

In 2007/2008 bleef in dit tijdschrift een kaderreeks ‘Randfiguren’ van personen, veelal landmeters, op oude kaarten beperkt tot vijf afleveringen. De bijgaande landmeters kwamen daar nog niet in voor. Aangenomen wordt dat de kaartmakers zichzelf afbeeldden….
Joost Jansz Beeldsnijder of Bilhamer (ca. 1521-1590) was een veelzijdig man. Hij was een bij het Hof van Holland beëdigd landmeter, beeldhouwer, architect, bouwkundige en cartograaf. In 1575 maakte hij een kaart van (Noord-)Holland met bijgaand detail. Te onderscheiden zijn bij (waarschijnlijk) hemzelf de hulpmiddelen jacobsstaf, passer, schietlood, meetkruis en naar het lijkt een opgerold meetkoord in plaats van de latere meetketting. Pouls memoreert in zijn boek ‘De Landmeter’ een kopie van 1593 naar een kaart van Beeldsnijder van 1570 met ook de vermelding dat bepaalde afstanden zijn gemeten *‘mit een slappe coorde off lyne van tien Roeden’.*
Een ander werd bekend met zijn *"Caerte vande gheleghentheyt van de Beemster met de landen die daeromme ende aengheleghen zijn, na rechte landmetersch conste op perfecte maet aldus ghestelt door Pieter Cornelisz. Cort van Alckmaer, ghesworen landmeter, anno 1607".*
Deze kaart van de Beemsterplas is onder meer afgebeeld in ‘De Landmeter’ van Pouls. De afbeelding van Cort zelf daarop kwam dankzij opname in het vignet van de stichting Cartographiae Historicae Cathedra al wel terecht in de column van nummer 2007-2 van dit blad. De website *www.poldersporen.nl* omschrijft de gereedschappen op dit fragment als ‘meetketting, pennen en de 'Hollandsche Cirkel''.
De laatste kwam pas voor in het boek van Dou van 1612 nadat hij het uitgerekend bij de droogmaking van de Beemster gebruikt had: het instrument van de kettingrijke Cort is een kompasloos meetkruis.

Ook het hoogheemraadschap van Schieland vond het best dat op hun kaart van 1653, gegraveerd door Johannes Vingboons, landmeter Jan Stampioen zichzelf afbeeldde. Een zeker anonieme meetassistent en heel wat gereedschap zijn ook present!

Adri den Boer

Fragment kaart van Noord-Holland, Joost Jansz. Beeldsnijder 1575-1608, Universiteitsbibliotheek Amsterdam (www.cultuurwijzer.nl)

Fragment Beemstercaerte van 1607 met Cort zelf (www.poldersporen.nl)

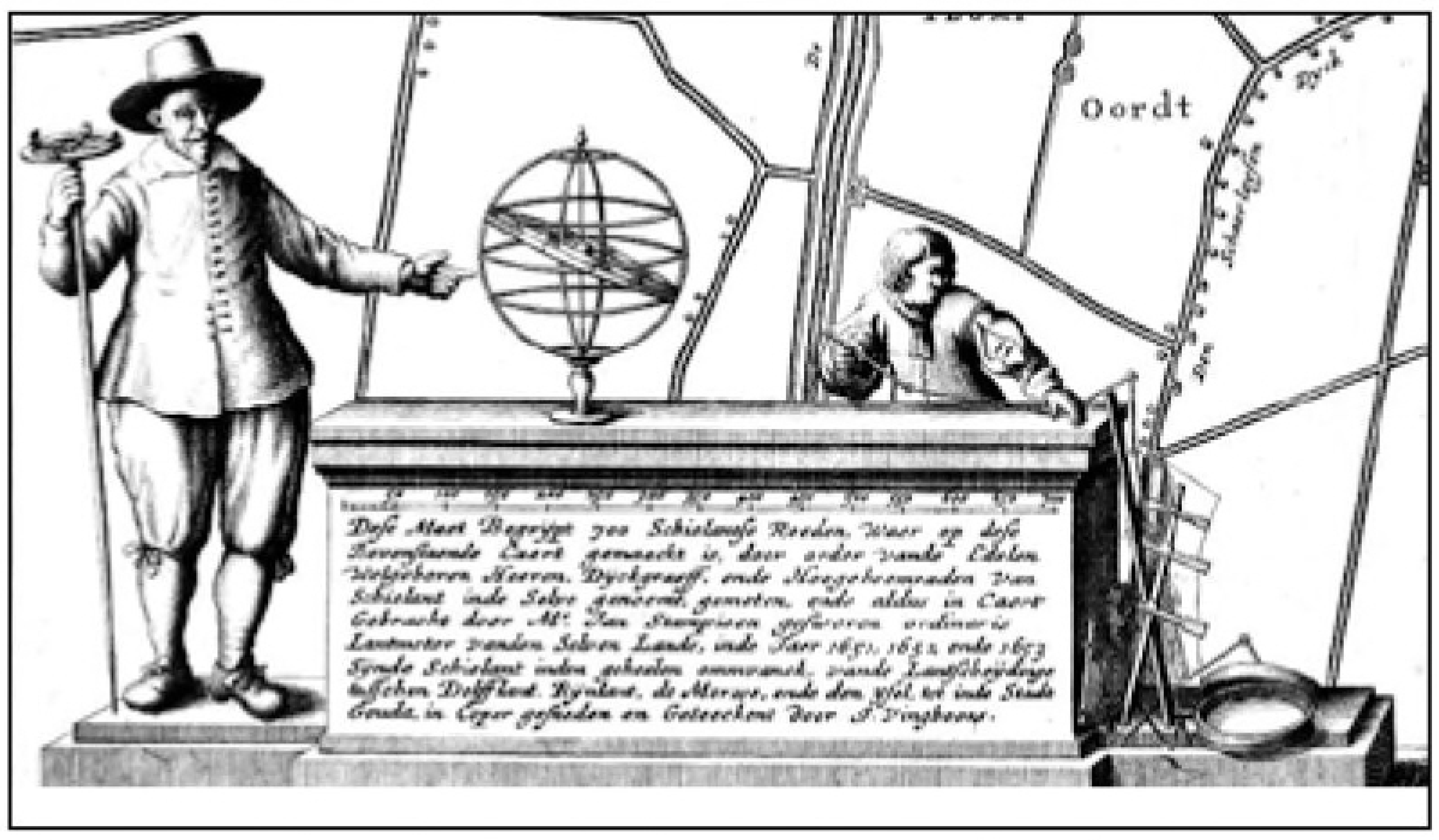

Fragment kaart van Schieland van Jan Stampioen van 1653 (www.archieven.nl)

Varia: uit geheugens van Nederland

De webstek *www.knag-expedities.nl* is er eerlijk over. Doel van de Gonini-expeditie in 1903-1904 in Suriname was het in kaart brengen van de Gonini-rivier, maar men schrijft over het resultaat: *'Er is een groter gebied in kaart gebracht dan van tevoren was gepland.'* De expeditie van vijf maanden kostte 31.000 gulden. Als expeditieleiding noemt deze site 'Franssen Herderschee (leiding en cartograaf), De Goeje (cartograaf), Versteeg (arts), Copijn (opzichter) en Van Breen'. Daar zit geen landmeter bij. Deze hoorde dus niet bij de leiding of men moet hem cartograaf hebben genoemd…
De webstek *www.geheugenvannederland.nl* heeft echter een foto uit het Museum Volkenkunde met de titel 'landmeter aan het werk tijdens de Gonini-expeditie'. Een krantenknipsel op dezelfde site zegt van de leider dat deze 1e luitenant A. Franssen Herderschee was 'van den topogr. Dienst in Nederl. Oost-Indië'.

Volgens hetzelfde 'geheugen' heeft het Nationaal Gevangenismuseum in Veenhuizen een ets van Romeyn de Hooghe, in 1695 uitgegeven door Jordanus Luchtmans, van een grensvaststelling door een wel erg zelfbewuste landmeter. Het anker zal een symbool voor de zekerheid zijn. Het gaat om een rechtshistorisch icoon uit het boek 'Ars Magna et Admirabilis, speciminibus variis confirmata, qua pandectarum tituli...'

Grensvaststelling door Romeyn de Hooghe (www.geheugenvannederland.nl)

H.H. Aannemers en Landmeters.

Door bijzondere omstandigheden wordt eene **geheel nieuwe** en **volledige verzameling** van **LANDMETERS-INSTRUMENTEN**, van uitstekende bewerking, TER OVERNAME aangeboden, bestaande in: Een Theodoliet, (wijzende op één minuut met Repetitie cirkel, in kist, enz.); een paar Waterpasbaken, (uitschuivende op 4 Meter); een Meetband, (20 Meter lang); een ronde Equerie, (met verdeeld Compas boven op); een Meetketting, (20 Meter lang); een Zakboussolle; een Pédromêtre; een Thermomêtre; een Verrekijker, (met Riem), zes gekleurde Piketpalen.
Opgave omtrent kooprijs en bezichtiging aan te vragen, onder lett. L V, aan het Bureel van dit Blad. (6648)

Wegens bijzondere omstandigheden van 1876 (www.kranten.kb.nl)

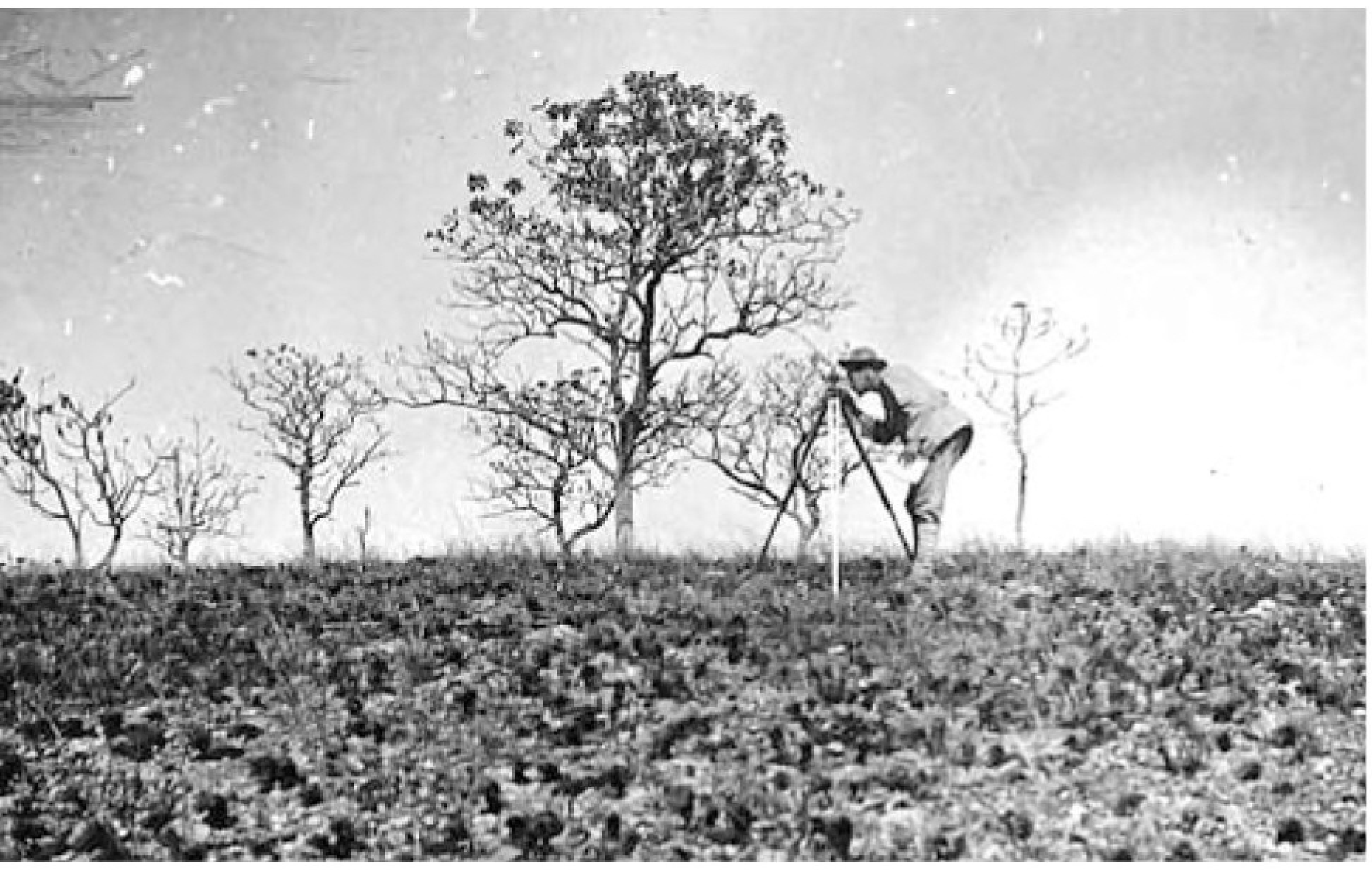

Landmeter aan het werk tijdens de Gonini-expeditie (www.geheugenvannederland.nl)

Een boeiend ander Nederlands geheugen is de webstek *www.kranten.kb.nl.* De Amsterdamse krant *Nieuws van den Dag* had op 30 oktober 1876 een advertentie voor alleen heren en de landmeters kwamen daarin qua pikorde nog àchter de aannemers. (Of zou dat nog zo zijn?) Het was een aanbod van een hele verzameling niéuwe landmeetkundige instrumenten, maar ook van zes gekleurde piketpalen.

Adri den Boer

Reacties

METHODIQUE
VERZAMELING
DER
WETTEN, DECRETEN, REGLEMENTEN, INSTRUCTIËN EN DECISIËN,
BETREKKELIJK HET
CADASTER VAN HET FRANSCHE RIJK;
GOEDGEKEURD
DOOR DEN MINISTER VAN FINANCIEN.
Vertaald en gedrukt op last van den Staats-Raad, Intendant Generaal der Financiën en van de Keizerlijke Schatkist in Holland.
EERSTE DEEL.
Wordt uitgegeven bij DOORMAN et COMP., te AMSTERDAM, Warmoesstraat, N°. 200.
1812.

Een Methodique Verzameling van 200 jaar geleden netjes overgetypt?
In het vorige nummer is op p. 89 een plaatje te vinden van Napoleon, in huiselijke sfeer bladerend in wat mogelijk een nog niet-ingebonden exemplaar is van het bij de *Receuil Méthodique des Lois etc.* behorende Modellenboek, en een titelblad van het tekstboek van deze historisch uiterst belangrijke verzameling kadastrale voorschriften uit 1811. De Franse tekst is, zoals ter aangehaalder plaatse gesteld, op het internet te vinden (http://cadastre.pagesperso-orange.fr/recueil/recueil.htm). Ik bezit zelf ook een op Amazon gevonden nogal grove facsimilé-uitgave via printing-on-demand. Van het minstens zo belangrijke deel met modellen is me geen heruitgave bekend. En wat er zeker ook nog niet is: een facsimilé of andere uitgave van de ook in het stukje in DHC genoemde Nederlandse vertaling van de Franse voorschriften: de *Methodique Verzameling van Wetten, enz.* uit 1812. Maar daar valt wat aan te doen.
Het Kadastermuseum in Arnhem beschikt onder de catalogusnummers 2956-2960 en 2984 over exemplaren van de (tweetalige) uitgave uit 1812. Ik zou van de tekst goede digitale foto's of scans kunnen maken, en deze beschikbaar kunnen stellen aan een aantal historisch geïnteresseerden, die elk wat uurtjes willen besteden aan het via tekstherkenning en/of gewoon overtypen (vaak handiger) omzetten van een deel van de tekst. Ik wil dan wel zorgdragen voor de verdere redactie, opmaak en toegankelijkheid van deze moderne uitgave, zodanig dat deze in 2012 kan verschijnen. Voor het deel met de modellen moet nog een andere oplossing bedacht worden (scannen is het mooist), maar dat zal in goed overleg ook vast wel lukken. Het tekstdeel beslaat ongeveer 400 niet erg volle pagina's, en stel dat er tien liefhebbers zijn, dan hoeft ieder maar 40 pagina's te bewerken. Veel handen maken licht werk, dat ervoer men ook een paar jaar geleden bij de door amateurs uitgevoerde omzetting van de Statenbijbel naar digitaal formaat. Dus hoe meer DHC-lezers (en anderen misschien) meedoen, hoe makkelijker het wordt. Het hiervoor genoemde aantal van tien lijkt me wel het minimum, twintig zou heel mooi zijn. Wilt u meedoen, stuur dan een mailtje naar r.vanderschans@hccnet.nl. U werkt zo mee om een vermaard deel van het landmeetkundig verleden te ontsluiten voor de toekomst!

René van der Schans

Een heel aardig idee van René van der Schans. Na 200 jaar verdient de "Methodique Verzameling" dit eerbetoon zeker! Ik neem 20 pagina's voor mijn rekening om die te bewerken. Wie volgt?

Zacharias Klaasse
Conservator Kadastermuseum

Vraag: afwijking opmetingen
In 1792/1793 heeft in de Meierij van 's-Hertogenbosch een opmeting van akkerland plaatsgevonden. Ir. A. Scheffer heeft hierover een artikel geschreven, dat via de gedigitaliseerde tijdschriften is te raadplegen.[1]
Ik ben bezig de opmetingsgegevens voor Rosmalen (in de Meierij) te vergelijken met de meting voor het Kadaster 1832. Dit wordt bemoeilijkt doordat in 1792/93 geen kartering heeft plaatsgevonden. Ik bereken ook de afwijkingen (in procenten) van de meting van percelen van 1792/93 ten opzichte van het kadaster en kom dan uit op percentages die bijna uitsluitend liggen tussen 0-15% (een belangrijk deel tussen 0-10%). Wie zijn er gegevens bekend (misschien uit literatuur) over de nauwkeurigheid van pre-kadastrale metingen in Nederland (in het bijzonder voor 1792/93 natuurlijk), zo mogelijk uitgedrukt in percentages?

michielvanheumen@gmail.com

1 A. Scheffer, De landmeting in de Meijerij anno 1792-1793, in: NGT 1976-4, p. 59-64

Varia: Geodetisch Bureau als landmeetkundige afdeling van VNG

De webstek *www. kranten.kb.nl* geeft ook nieuws door over het Geodetisch Bureau van Willem Schermerhorn. Onder de kop ‘Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten’ en de subkop ‘Een landmeetkundige afdeeling’ stond in de ochtendeditie van de NRC van 24 oktober 1925 het volgende nieuws. ‘Aan het Technisch Adviesbureau van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten is een landmeetkundige afdeeling verbonden, aldus bericht het Wkbl. V. Gem. belangen. Deze afdeeling zal onder leiding staan van Ir. W. Schermerhorn, tevens directeur van het Geodetisch Bureau te Delft, door welk bureau reeds meerdere omvangrijke werken voor Rijks- en gemeenterekening werden of worden uitgevoerd. Deze landmeetkundige afdeeling beschikt over alle hulpmiddelen, personeel en instrumenten van genoemd Geodetisch Bureau. Deze afdeeling belast zich uitsluitend met landmeetkundig werk en wel op één van de volgende wijzen.

1. Het uitvoeren van volledige opmetingen, waterpassingen en karteering voor geheele gemeenten of gedeelten daarvan, met blijvende verzekering van de gebruikte polygonen. Opgenomen worden naast de gebouwen en zichtbare perceelsgrenzen al die objecten, die van belang zijn voor den gemeentelijken dienst, zoals rioolroosters, waterleidinghydranten, lantaarnpalen, telefoonpalen, beplanting langs de wegen, enz. Het geheel wordt zoodanig ingericht en berekend, dat kleinere of grotere bijmetingen later zeer eenvoudig door de gemeenteambtenaren kan geschieden en zonder meer in de nieuwe kaarten ingepast kan worden. Zulke opmetingen worden tegen een te voren vastgestelde vergoeding uitgevoerd.
2. Het is natuurlijk ook mogelijk, dat bij de opmetingen meer of minder gemeentepersoneel te werk wordt gesteld, hoewel dat meestal iets duurder uitkomt. Men kan zelfs zoo ver gaan, dat de gemeente het werk geheel in eigen beheer uitvoert en alleen de leiding opdraagt aan den leider van de landmeetkundige afdeeling, die dan dus als adviseur optreedt. De gemeente kan daarbij dan ook tegen een vergoeding de beschikking krijgen over hulpmiddelen en instrumenten van het Geodetisch Bureau. De berekeningen zullen meestal het beste in haar geheel aan deskundigen kunnen worden overgelaten.
3. Er zal een proef worden genomen met het tijdelijk beschikbaar stellen van goede instrumenten voor korten tijd. De behandeling hiervan door de gemeenteambtenaren zal moeten leeren, of dit door te voeren is tegen een redelijke vergoeding.
4. Er kunnen adviezen gegeven worden bij aanschaffing van nieuwe landmeetkundige instrumenten of bij de beoordeling van aanwezige oude exemplaren.’

Tot zover de *NRC* en in (minstens) *Het Vaderland* van dezelfde dag stond net zoiets. *NRC’s* van 19 maart en 18 juni 1927 berichtten over een raadsbesluit van Beverwijk tot het laten opmeten van de gehele gemeente door het Delftse bureau voor maximaal f 3500. In 1931 ging dit Geodetisch Bureau op in de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat.

Adri den Boer

Varia: model Victoriaans landmeetkantoor

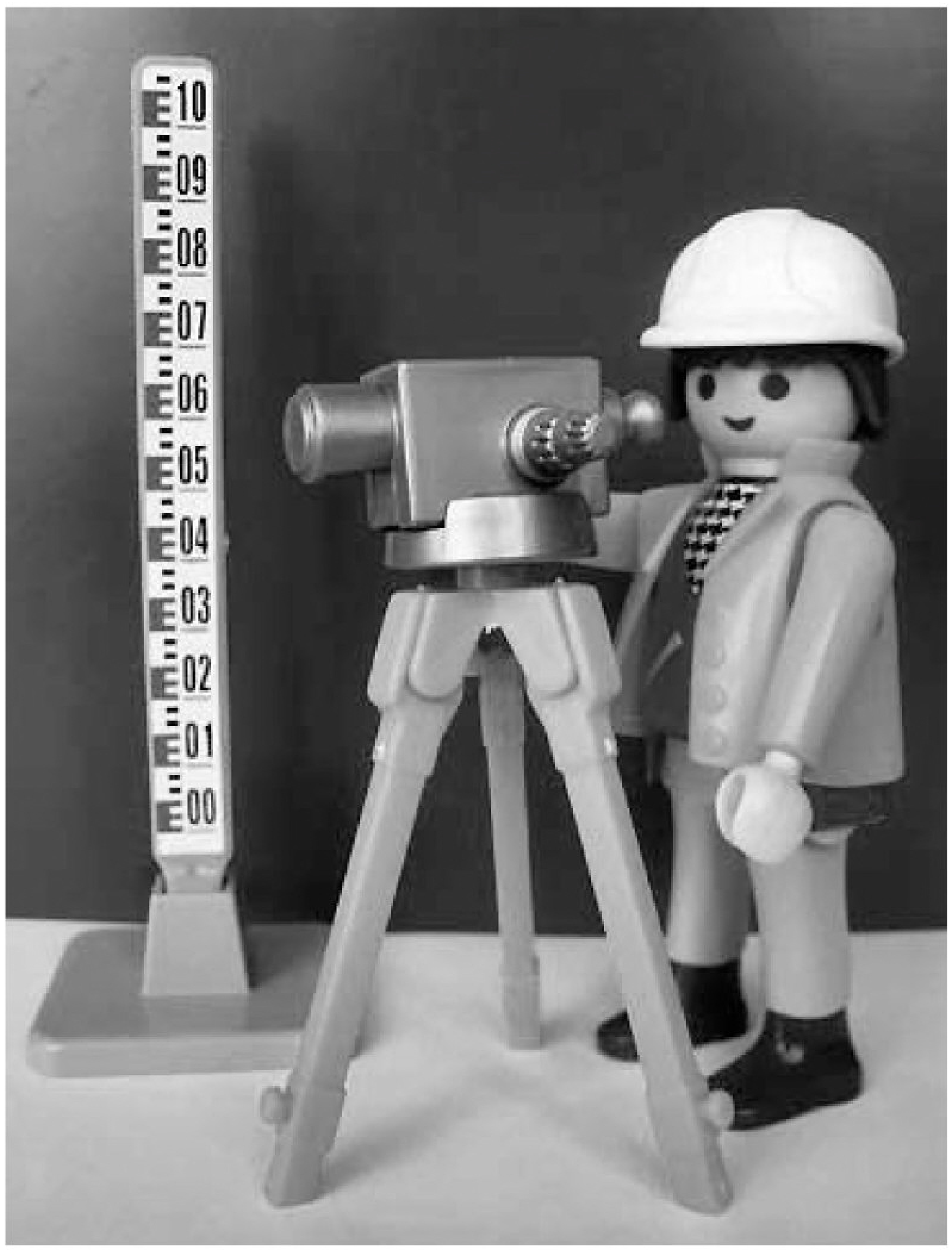

‘Keramisch gebouw met "Leighton Survey-or's" op de voorzijde. Voor onder de kerstboom. Plug-and-lamp in doos.’ *(www.nationalmuseumofsurveying.org en iplsa.org)*

NB Deze professionele sites informeren ook over de landmeter van Playmobil.

Caert-Thresoor 2011-3

Uitgave 2011-3 van het tijdschrift Caert-Thresoor bevat onder meer de volgende bijdragen:

- 'Bloopers' in de Nederlandse kartografie van Rusland, door Igor Wladimiroff;
- De Carte du Camp d'Utrecht uit 1805, door Harald Fredriks & Peter van der Krogt;
- Het veranderend kaartbeeld van Nederlandse zeegaten: een hulpmiddel bij de datering van zeekaarten?, door Hans Kloosterboer.

Verder wordt de rubriek Kaartcollecties in Nederland voortgezet met die van het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen.

Algemene informatie:
www.caert-thresoor.nl

‘De Hollandse Cirkel’ als boek

In nummer 2007-4 (p. 166) is geattendeerd op een mogelijkheid om eigen exemplaren van DHC te laten inbinden (www.boekbinderijkoch.nl). Omdat diverse donateurs de jaren 2004-2007 als laatste bundelden wordt dit nu herhaald voor de jaren 2008-2011. Henk Leenders is bereid om dit enigszins te clusteren en men kan dan bijv. de losse jaargangen meegeven op de projectleidersbijeenkomst van het aanstaande voorjaar.

Column: 50 jaar NGL/GIN-congres en ‘Delft’

Op 30 november/1 december was wat heette het GIN-congres/ Geo-Info Xchange 2011. Minstens in de aankondigingen ontbrak dat 50 jaar geleden het eerste NGL-congres werd gehouden. Als niet-doortellen na een fusie vanzelfsprekend is begrijp ik niet waarom de GIN-werkgroep voor de geschiedenis van de Kartografie dat wel doet met haar vroegere vergaderingen onder de NVK-paraplu. (Het nieuwe blad *Geoinside* zit ook in jaargang 19 dankzij voorganger *Vi MATRIX*.) In dit tijdschrift en deze column past wel enige aandacht voor dat jubileum. De weerslag van 1961 in de tijdschriften staat op internet en blijft zodoende nog beter ontsloten bewaard dan men zich toen kon indenken.
Het 1e NGL-congres was op 13 oktober 1961 in de Stadsdoelen te Delft. ‘Delft als centrum voor Landmeetkunde, Cartografie, Fotogrammetrie, Luchtkaartering’ was een plaatsgebonden bijdrage in *Geodesia* 1961-9. Voor de hand lag het om in Delft te starten ‘*…want Delft is, nationaal gezien toch echt wel een middelpunt van landmeetkundige en cartografische bedrijvigheid en zeer zeker op het gebied van de luchtkaartering*’. Opgesomd en afgebeeld werden de Topografische Dienst, het Laboratorium voor Geodesie van de TH, het ITC (voor de wereldvrede!), KLM-Aerocarto en de Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat. Van de laatste, de MD, werden opgesomd de 70 terreinploegen, 80 tekenaars/cartografen en 30 fotogrammeters. Dat geodetisch centrum aan de Kanaalweg is niet meer en is daar nu grotendeels gras. Oud MD-er en donateur Rienk Mebius denkt daar op *flickr.com* met foto’s van MD en ITC nog warm en bijbels aan terug: ‘*Ik heb hier van 1972 tot 1995 met groot enthousiasme mogen werken. Thans geldt hier: Klaagliederen 1:1 Aleph. Hoe zit die stad zo eenzaam, die vol volks was, zij is als een weduwe geworden, zij, die groot was onder de heidenen, een vorstin onder de landschappen, is cijnsbaar geworden.*’ Niet alleen congressen doen aan nieuwe namen: was in de vorige column gememoreerd dat de MD in 2003 AGI werd en de AGI in 2007 DID, intussen kan worden vervolgd dat de DID nu waarschijnlijk CID wordt (Centrale Informatie Dienst). Dat legde oud-hoofdingenieur-directeur (HID) Gerdy Harteveld op 5 oktober aan de senioren van die dienst uit (zij vervulde zelf haar functie sinds 2008 en tot 1 oktober 2011). Eén en ander past in het ‘Ondernemingsplan 2015’, waarin 17,5% op apparaatskosten wordt bezuinigd. ‘*Rijkswaterstaat zet in op 10 procent minder verspilling en 7,5 procent minder taken*’, aldus de folder ‘Kort en KR8-ig’ van juni 2011 over dat plan en zeker het eerste is loffelijk!
Terug naar 1961. Het congresthema was luchtkartering en de laatste spreker was ir A.J. van der Weele, HID van de genoemde MD, over de toekomst. ‘*Van organisatorisch standpunt bezien zal een meer verbreide toepassing kunnen leiden tot een groter aantal bureaus dat over de noodzakelijke outillage beschikt. Hiertegenover staat echter de tendens dat voortgaande perfectionering van de methode en de daarmee samenhangende investeringen dringen in de richting van centralisatie. In dit opzicht is een voorspelling van zeer twijfelachtige waarde*’, aldus de samenvatting van de voordracht al vooraf in nummer 1961-9.
Prachtig vind ik dat van het congres van 13 oktober in nummer 11 al verslagen (ook van discussies) en foto’s konden worden opgenomen! (Bij *Geo-Info* lukt dat dankzij organisatorisch-bestuurlijke afspraken niet op die termijn, en dat ondanks de zegeningen van digitaal werken.)
De anonieme schrijver in K&L van december 1961 verwees naar ‘*het door het NGL uitgegeven tijdschrift ‘Geodesia’, waarin de voordrachten te zijner tijd zullen worden gepubliceerd*’. Ook hij kon zich dat tempo van *Geodesia* kennelijk niet voorstellen!

Adri den Boer

Agenda

t/m 8 september. Mercatortentoonstelling in Maritiem Museum (zie pag. 130)

Bedrijfsdonateurs

Anker Landmeetkunde BV	Pijnacker
Arcadis Nederland BV	Arnhem
Facto Geo Meetdienst	Deventer
Fugro-Inpark BV	Leidschendam
Gemeente Almelo	Almelo
Gemeente Almere	Almere
Gemeente Amsterdam	Amsterdam
Gemeente Apeldoorn	Apeldoorn
Gemeente Hengelo	Hengelo
Gemeente 's-Hertogenbosch	‘s-Hertogenbosch
Gemeentewerken Rotterdam	Rotterdam
Gemeente Tilburg	Tilburg
Geo-Informatie Nederland	Nijkerk
GeoMETIUS BV	Alphen a/d Rijn
Hogeschool Utrecht	Utrecht
Hoogheemraadschap van Delfland	Delft
Hydrographic Society Benelux	IJmuiden
Ingenieursbureau Oranjewoud BV	Almere
LNR Globalcom BV	Rijswijk
Meetcentrum PP	Gouda
Naamlijst Ingenieurs Landmeetkunde	Hengelo (O)
Provincie Gelderland	Arnhem
Tensing BV	Zaltbommel
Universiteit Leiden - Mathematisch Instituut	Leiden
Universiteit Wageningen - Centrum voor Geo-informatie	Wageningen
Van der Waal & Partners	Naaldwijk
Van Oord NV	Rotterdam

In dit nummer o.a.:

'De Jacobsstaf op de grafsteen van Jacob Laurentius'